



1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru



№ 57
(19688)
2023 чылдың
август 2
среда

Хүннүң үнери — 05:06
Ажары — 20:31
Хүн дурту — 15:25

Садар өртээ
хостуг

12+

Планның баштайгы центнерлери



/ Эйлиг-Хемниң сигенчилери.

Материалды 3-кү арындан номчуур.

/ Чурукту интернет четкизинден алган.

Аңаа чедер хоолулуг чем чок

Чылдың-на август 1-ден 7-ге чедир Чаш уругну эмиг сүдү-биле чемгерин деткиир неделяны эрттирип турар. Эмиг сүдү-биле чемгерилгени уламчылаар, деткиир дугайында декларацияны 1990 чылда хүлээп алган.

\ 6-гы арында

Чоннуң сонуургалын оттурган мөөрейлер

Тыва чоннуң шаандан тура демдегледип чораан эң-не улуг байырлалы Наадым-2023 болгаш Тыва Республика хүнү бо чылын август 13-15 хүннеринде болур.

\ 4-кү арында

40

өртчү Тывадан Якутияже аъттаныпкан

Тыва өртчүлөр Якутияже чорупкан

Саха (Якутия) Республика-ның Чазаның дилээ-биле Тываның арга-арыг камгалаар авиабаазаның 40 парашютчу десантниктерин чорупканын Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг дыңнаткан. Федералдыг курлавырга хамааржыр Тываның өртчүлөр бөлүү ооң мурнунда Магадан обла-зының арга-арыг өрттерин узуткаарына киришкен. Якутияда 1460 муң гектар девискээрге болуп турар 90 ажыг арга-арыг өрттерин өжүреринге бүгү-ле күштү болгаш чепсек-херекселди мөөңнээн.

Өрт айылы улгатканда, бот-боттарына дузалажыры-биле аңгы-аңгы регионнарда өртчүлөрнү Якутияже чорудуп турарын Владислав Ховалыг демдеглээн. Ооң сорулгазы – арга-арыг өрттерин чавырылдырып өжүрери, чурттакчылыг черден айыылды чайладыры болгаш чок кылыры. Эрткен чылын Тывага арга-арыг өрттери-биле демисежиринге Красноярск крайдан, Уралдан өртчүлөр дузалашкан.

Улуг өрттер кат чыыр үеде хып үнерин, ооң кол чыл-дагааны кижиниң от-биле оваарымча чогу деп, Тываның Баштыңы демдеглээн. Ол чагыс чер чурттугларын өрттү болдурбазының чурумун сагыырынча база арга-арыгга хумагалыг болурунче кыйгырган.

Баш бурунгаар медээлерден алырга, Тывадан парашютчу десантниктер Якутия-ның Оленокский районунче баар. Ында 60 хүнде 17 өрт хып турар.

Регионалдыг диспетчер албанының медээзи-биле, республиканың арга-арыгларында 9 га шөлде 3 өрт хып турар: Кызыл кожуунуң Чербиде, Эрзин кожуунуң девискээринде база Каа-Хем кожуунуң Сизимде арга-арыгларда. Өрттерни өжүреринге өрт албанының 33 парашютчу десантниктерни кириштирип, 4 техниканы ажыглап турар.

Өрт айыылының сезонунуң эгезинден тура республикага 81 өрт бүрүткеттинген.

/ Бистиң корр.



Сургакчылаашкын үезинде

ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыг ажыл-агыйжы сургакчылаашкынының үезинде РФ-тиң саң-хөө сайыдының бирги оралакчызы Леонид Горнин-биле ужурашкан, Тываның амгы үеде бюджетиниң күүселдезиниң дугайында чугаалашкан.

«Регионнуң Саң-хөө яамызы Россияның Саң-хөө яамызының департаменти-зи-биле чамдык билдинмес чүүлдерни тодарадып, шалың фондузунуң талазы-биле айтырыгларны өөренип көрүп, бүдүн чылдың түңнелдерин үндүрүп, 60 неделяда кады ажылдаар дугайында дугуруштум» — деп, В. Ховалыг демдеглээн.

Регионнуң удуртукчузу Леонид Горнин-биле июнь айда

Тывага болган үерниң уржуундан когараан оруктарның септелгезиниң дугайында база чугаалашкан.

«РФ-тиң Чазаның курлавыр фондузундан акша-хөреңги аңгылап бээр дугайында дилегни Чазак Даргазы Михаил Мишустинниң адынче кириген бис. Федералдыг комиссия сайгарган түңнелинде ниити когарал 260 сая рубль болган» — деп, Владислав Ховалыг медеглээн.

Чиигелделиг ипотека төлөвилелиниң Тывага боттанылганын үлүг-хуузу кириштирип, Тываны деткээни дээш, Леонид Горнинге өөрүп четтиргенин Владислав Ховалыг илереткен.

«Чуртталга оран-савазының тудуун күштелдирип эгеледивис. Ынчалза-даа



коммуналдыг инфраструктураларның объектилериниң элей бергени тудуг ажылын саададып турар. Тудуг адырынга хамаарыштыр улуг планнарлыг бис. Ынчангаш Кызыл хоорайның канализациязын аштап-арыглап,

септээринге акшаландырышкын бээр аргаларны өөренип көрүп, 2024 чылда эгелээр инвестициялыг программаже киририн дилеп тур бис» — деп, Владислав Ховалыг саналдаан.

/ А. ОНДАР белеткээн.

| Айыылдыг болуушкун |

Элээди оолдар токка соктурган

Бии-Хем кожуунуң Аржаан суурнуң чоогунда Ак-Хөл деп черде малчын төрөлдериниң чайлаанга Кызыл хоорай чурттуг 17 харлыг оол аалдап келген. Июль 28-тиң хүнүнде ол оол таныыры 13 харлыг оол-биле аътка ушкажып алгаш чорааш, электри шугумунуң черден 1 метр хире бедик ток дамчыыр сывырындак демирлеринге таварышкан, айыыл-халапка таварышканнар. Оолдарның мунуп алгаш чораан аъды ол-ла дораан өлгөн, 17 харлыг оол күштүг электри тогундан барык бүгү мага-боду өрттенген. 13 харлыг оолдуң база аът-кежи өрттенген.

Токтан өрттенген 17 харлыг оолду баштай Бии-Хем кожуунуң төп эмнелгезинге, оон Республиканың 1 дугаар эмнелгезиниң өртеңнер эмнээр салбырынга эккелгеш, ооң амы-тынын камгалап арттырар талазы-биле хемчеглерни эмчилер дарый ап чоруткан. Оолдуң барык бүгү мага-боду токтан өрттенген болгаш, ооң байдалы дыка берге боорга, ону дүрген дузаның санитар

авиациязының самолёду-биле Красноярск хоорайда клиниктиг эмнелгениң реанимация болгаш интенсивтив терапия салбырынга аппарып чыттырган. Оолдуң амы-тынын камгалап талазы-биле хемчеглерни клиниктиг эмнелгениң эмчилери ап чорудуп турар.

13 харлыг оолдуң бүгү мага-бодунуң 6 хуу хирези күштүг токтан өрттенген. Ооң кадыының байдалы чүгээр,



Бии-Хем кожуунуң төп эмнелгезиниң терапевт салбырында оолду эмнел турар.

Турлагның ээзи малчынның херечилээни-биле алырга, электри шугумунуң чагыларының аразында сывырындак демирлер хей чылдар дургузунда черже чогадыр шөйлүчү турганнар. Ооң дугайында малчын

«Тываэнергонуң» чогуур органнарынга каш-даа катап дыңнадырга, электри шугумун септээр талазы-биле хемчеглерни албаан.

Бии-Хем кожуунга элээди оолдарның таварышканы айыыл-халап-биле хол-баштыр Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг электри четкилерин хынаар, оларның байдалын айыыл чок чоруктуң техниктиг негелделеринге дүүштүр тудар хемчеглерни ап чорударын, буруулуг ажылдакчыларны илередип тыварын, оларга хамаарыштыр чидиг хемчеглерни алырын «Россети Сибирь Тываэнерго» акционерлиг ниитилелдин удуртулгазындан негээн.

Россияның Истелге комитетиниң Тыва Республика талазы-биле эргелели Бии-Хем кожуунга элээди оолдар-биле болган айыыл-халапка хамаарыштыр истелге херээн оттурган.

/ Ш. МОНГУШ белеткээн.

Кызыгаарлаашкынны соксаткан

Барыын-Хемчик кожуунуң Бижикиг-Хая суурда Даг-Арты деп черде мал-маган аразында сибирь язвасы деп айыылдыг халдавырлыг аарыгның тывылганы-биле холбаштыр чарлаттырган кызыгаарлаашкын хемчегни соксатыр дээрзин Тыва Республиканың ветеринария албаны дыңнадып турар. Аарыг-хамчыктың тараарын болдурбас дээш, болур-чогуур бүгү хемчеглерни эрттирген, амгы үеде ол девискээрге халдавырлыг аарыглыг дириг амытан чок.

Бижикиг-Хая суурнуң 24 харлыг чурттакчызы июнь 26-да Даг-Арты деп черде малчын аалга аът соккан. Эмнелгеге июнь 28-те эмчилеп чедип келген аныяк кижини чыттырып алган. Кижиниң болгаш соккан малдың ханының анализин алгаш, хынап көөрге, си-

бирь язвасы деп аарыгның өөскүдүкчүзү бар болган. Ол-ла суурнуң дөрт чурттакчызы шак-ла ындыг диагнозтуг болган. Оларны республиканың халдавырлыг аарыглар эмнелгезинге эккелгеш, эмнел турган. Олар эттине бээрге, эмнелгеден үндүр бижээн.

Сибирь язвасындан аарып турган улусту эмчилер ам-даа үш ай дургузунда хайгаараар дээрзин ТР-ниң Кадык камга-

лал яамызы тодараткан.

/ ТР-ниң Чазаның медээлеринден Р. Демчик белеткээн.



| МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ |

Планның баштайгы центнерлери

Республиканың девискээринге агаар-бойдус бо чайын база, эрткен 2022 чылда ышкаш, кандаашкынныг болганындан оът-сигенниң өзүмү арай таарыы үнгени херечилеп турар.

Черле ынчаш республиканың девискээринге бо чай база кандаашкынныг дээрзин ногаа-чимистиң шоолуг үнмээни, сээк-маас безин имилеме эвес болганы бадыткап турар. Тайгаларга болгаш тайга-таскыл тыртым черлерге чаъстар колдуунда чагган. Шынааларга чаъстар хаая чаггылаан. Бир эвес оът-сигенниң бедии кижиниң курлаа чеде берген болза, ынчан харын ооң үнгени эки-дир деп санаар. Сиген шөлдериниң хөй кезинде оът-сигенниң үнгени июль айның сөөлгү хүннеринде безин дискеттен шоолуг бедивес болган. Тайгалар эдектеринде шөлдерде харын оон элээн бедик. Чер ажил-агыйының специалистериниң шинчилеп тодаратканы-биле алырга, июль айның сөөлгү он хонуктарында чайгаар үнген оът-сигенниң бедии ортумаа-биле 27 сантиметр, тарып өстүрген хөй чылдыг оът-сигенниң – 24, чаңгыс чылдыг оът-сигенниң 18 сантиметр болган. Таңды сынның эдээнде Каа-Хем, Таңды кожууннарның шөлдериниң чамдызында сигенниң бедии 90–100 сантиметр хире апарган. Каш хонук соңгаар Тываның девискээриниң хөй кезинге чагган суггур чаъстарның өл-шыгындан оът-сиген улам өзери чугаажок. Бо чайын оът-сигенниң дүжүткүрү 1 гадан ортума-

а-биле 14–16 центнер хире деп чер ажилының специалистери санап турар. Ол дээрге 2022 чылда дүжүткүрүңге деңнээрге, 5 центнер хире хөй.

Тываның көдээ ажил-агыйлары болгаш чурттакчы чону сиген кезилдезинче июль айның сөөлгү он хонуктарында кирген. Ажил-агыйларның хөй кезии сигенден мал чеми белеткеп алырынче август айның баштайгы он хонуктарында кирер деп белеткенип турар. Бо 2023 чылда республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери, тараачын-фермер болгаш хууда дузалал ажил-агыйлар 270 муң тоннадан эвээш эвес мал чемин белеткеп алыр план бар. Ооң 56,8 хуузу арат-фермер, 29,6 хуузу дузалал ажил-агыйлар, 13,6 хуузу көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери белеткээр ужурлуг.

2022–2023 чылдың мал кыштаглаашкынынга 259 914 тонна мал чеми белеткеп алырга, кончук берге эрткен кыжын малды чөмгөргө мөлдүк-калдык четкенин, чамдык ажил-агыйларга че-дишпейн барганын, мал чемин немей тып алыр талазы-биле дарый хемчеглерни Тываның удуртулгазы алыр ужурга таварышканын база катап демдегеп каары артык эвес. Эрткен кыштаглаашкынны сактып, келир кыштаглаашкынга мал чемин, аргалыг-ла болза, хөйну белеткеп-ле алганы дээре. Ынчалза-даа ыдыктыг оран-таңдының кежи база өй-чижектиг, кыдыг-кызыгаарлыг-ла болгай.

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының сөөлгү медээлери-биле алырга,

Чер ажил-агыйының специалистериниң шинчилеп тодаратканы-биле алырга, июль айның сөөлгү он хонуктарында чайгаар үнген оът-сигенниң бедии ортумаа-биле 27 сантиметр, тарып өстүрген хөй чылдыг оът-сигенниң – 24, чаңгыс чылдыг оът-сигенниң 18 сантиметр болган. Таңды сынның эдээнде Каа-Хем, Таңды кожууннарның шөлдериниң чамдызында сигенниң бедии 90–100.

сиген кезилдезин республиканың он хире кожууннарында чорудуп эгелээн. Таңды, Чаа-Хөл, Каа-Хем, Кызыл, Чөөн-Хемчик дээш өске-даа кожууннар 1500–2000 тонна хире сиген-ширбиилди белеткеп ап шыдаан. Ол дээрге планның 2 хуу хирези.

Тывага кончук кандаашкынныг чылдарда Убсу-Нур ыйгылаажында, Өвүр кожуунуң Ак-Чыраа, Тес-Хемниң Дугай деп черлерде кулузуну мал чеминге белеткеп турган. Ол арганы 2023 чылда база



ажыглаар. Кулузуну мал чеми кылдыр белеткээринге организастыг ажилдарны баш бурунгаар чорудуп эгелээн. Агаар-бойдузунуң байдалы-биле сигенни мал чеминге хөйү-биле белеткеп алыр аргазы чок Мөңгүн-Тайга кожуун Өвүрнуң Ак-Чыраа, Тес-Хем кожуунуң Дугай, Улуг-Хем кожууннарда шөлдерден бо чайын база сиген-ширбиилди белеткеп алыр.

2023–2024 чылдарның кыжында четчир мал чеминиң курлавырын тургузуп алыр дээш, бүгү-ле аргаларны ажыглаарын республиканың Көдээ ажил-агый яамызы бүдүрүлгелерге болгаш хууда ажил-агыйлыг чонга саналдап, алаактар, оймактар, өзеннер дээш оът-сиген үнүп турар өске-даа черлерден сиген-ширбиилди белеткеп алырын сүмелеп турар. Ол черлерден сигенни хол кадыыры-биле кезер болгай. Ону чурттакчы чон аразына непередир талазы-биле суртаал ажилдарының бирээзи – хол кадыыры-биле сиген кезериниң мөөрейлерин эрттирери. Ындыг мөөрейни Каа-Хем кожуунуң Ильинка суурнуң чоогунда Шаг-А-рыг деп черде сиген шөлүңге организастап эрттирген. Ол дээрге Каа-Хемге мал чеминиң белеткелин эгелээнин херечилээн ажыктыг болгаш солун болуушкун. Чүге дээрге амгы үениң аныяк салгалы

хол кадыыры-биле сиген кезерин уттуп бар чыдар. “Каа-Хем кожуунуң эң тергиин сиген кезикчизи” деп ат дээш демиселге Сарыг-Сеп, Бүрен-Хем, Көк-Хаак, Ильинка, Кундустуг сумуларның эң шыырак сиген кезикчилери киришкен. Бүрен-Хем сумунуң командазы тергиидээн.

Бо чайын оът-сигенниң дүжүткүрү 1 гадан ортумаа-биле 14–16 центнер хире деп чер ажилының специалистери санап турар. Ол дээрге 2022 чылда дүжүткүрүңге деңнээрге, 5 центнер хире хөй.

Мал чеминиң белеткели август айның ортаа үезинде кидин түлүк апаар. Бир эвес күс чылыг болгаш узун боор болза, сиген-ширбиилди келир кыжын малга четчир кылдыр белеткеп алырының аргазы бар.

/ Ш. МОҢГУШ.

«Улусчу картофельди» регионнарга тарадыр

Тыва Республиканың регионалдыг төлевилелдер офиси губернатор төлевилелдериниң түңнелдерин үндүрүп тура, «Улусчу картофель» төлевилел «Смартека» деп турум хөгжүлдениң федералдыг чурагайлыг платформазынче кирген дээрзин дыңнаткан. Амыдыралы чегей өг-бүлелерге деткимче көргүзөр талазы-биле эң-не эки практика дээш ол төлевилелди чурттуң өске-даа субъектилеринге тарадырын саналдап турар.

Губернатор төлевилелиниң утказы мындыг – ногаа өстүрер черлиг, амыдыралы чегей өг-бүлелерни картофель үрезини-биле хандыраар. Картофель үрезини алган улус чай дургузунда боттарының күжү-биле дүжүттү ажаап алгаш, «ийиги хлевин» курлавырлааш, келир сезонга чедир боттарын үре-

зин-биле хандыраар ужурлуг. Ынчап кээрге эрге-чагырга өг-бүлелерниң материалдыг байдалын чүгле экижидер эвес, боттарын хандыртынып шыдаар арганы берип турар.

Бо чылын «Улусчу картофель» төлевилелдин шугуму-биле 21637 өг-бүлө адрестиг дузаны алган.

Республиканың 18 муниципалдыг тургузууларының чурттакчылары күрүне деткимчезин ажыглаар аргалыг болган. Эң-не хөй киржикчилер Кызыл хоорай биле Улуг-Хем кожуунда чурттап турар. Июнь айда төлевилелдин шупту киржикчилери картофель үрезинин олурткан. Өг-бүлелер тарып алган картофелин канчаар ажаап турарын төлевилелдин күүседикчилери ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы, Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы кожуун чагыргалары-биле эки хайгаарап турар. Херек болза, оларга ногаа

олуртурунуң болгаш ажаап өстүрериниң мастер-класстарын организастап турар.

«Улусчу картофель» губернатор төлевилел 2024 чылда доостур.

«Смартека» дээрге социал-экономиктиг сорулгаларны

шиитпирлээринге аңгы-аңгы адыр аайы-биле эң-не эки практикалар дилээр талазы-биле сервис-тир. Тываның «Улусчу картофель» төлевилели эң эки регионалдыг практикалар санынче кирген.

/ Бистиң корр.



| НААДЫМ УТКУШТУР |

Чоннуң сонуургалын оттурган мөөрейлер

Тыва чоннуң шаандан тура демдегелеп чораан эң-не улуг байырлалы Наадым-2023 болгаш Тыва Республика хүнү бо чылын август 13-15 хүнеринде болур. Наадымның кол хемчеглериниң аразында «Мээң бизнесим: тыва хой эъди», «Мээң бизнесим: ус куш» республика чергелиг мөөрейлер чоннуң улуг сонуургалын оттуруп турар.



«МЭЭҢ БИЗНЕЗИМ:

УС КУШ»

Тыва Республикада Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң ус-шеверлер деткиир төптүң удуртукчузу Чодураа Каң-оол бо онзагай мөөрейлерниң дугайында тайылбырны кылган.

— «Ус куш — 2023» делгелге-ярмарканы ийи чыл организастап турарывыс бо. Кол-ла сорулгавыс — ус-шеверлерни сайгарлыкчы чорукче эвилелдээри, оларның чыл дургузунда чедишкуннерин демдеглээри, кандыг-кандыг чаа аргаларны ажилга ажыглап эгелээнин өөренип көөрү, дуржулга солчуру, деткижери.

Делгелге-ярмарка дүктен, сөөктен, даштан, ыяштан, алгы-кештен продукция дээш он аңгы угланышкынныг. Он угланышкыннан он тиилекчини тодарадыр. Олар акша шаңналды болгаш Тывадан дашкаар улуг хоорайларга болур делгелгелерге киржир эргени чаалап алып. Бүгү Россия чергелиг «Ладья. Кышкы тоол-2023» делгелгеже тиилекчилерниң бежи, а артканы делегей чергелиг «Тюбетейка (Дошка). Чөөн чүк базаары-2023» деп делгелге-ярмаркага киржир. «Эң-не, эң-не ...» деп атты чаалап алган ус-шеверлерниң Москвага болур делгелге-ярмаркаже баар-кээр оруунуң өрттөн болгаш делгелгеге

турар чериниң өрттөн «Мээң бизнесим» фонд төлөп бээр. Чемненир болгаш чурттаар акшазын киржикчи боду харыылаар.

«Наадым-2023»-түң «Эң-не ховар суй белээн» болгаш «Эң-не шылгараңгай чонакты» тодарадыр бис.

Ус-шевер сайгарлыкчылар, тыва национал угланышкынның ажилдар кылып турар хамаатылар, сайгарлыкчы чорукту сонуургап турар ус-шеверлер август 13-те болур делгелге-ярмаркага киржип болур. Ус-шеверлеривистиң ажилдарын, делгелгеге келгеш, сонуургап көөрүнче чонну кыйгырып тур бис. Белек кылдыр бээринге кончуг таарымчалыг янзы-бүрү кылыглар бар. Шеверлерниң ажилдарын көрүп алгаш, чагыглар-даа кирип болгай.

Ус-шеверлер төвүнүң кол сорулгаларының бирээзи — ырак черлерден Тывага келген туристерге садар хол белектерин хөйү-биле бүдүрери. Республикага туризмни сайзырадыр дээш, янзы-бүрү хемчеглерни организастап турар болганда, сайгарлыкчы чорукту деткиир төптүң кол угланышкыннарының бирээзи бо апарган дээрзин демдеглээри чүүлдүг.

Оон аңгыда делгелге-ярмарка үезинде чонга янзы-бүрү мастер-класстар болур. Чижээлээрге, кидис салыры, дүктен янзы-бүрү херекселдер өйери, чоннар-даш-биле чазаныры, дойдан савалар кылгаш, чуруп, бижири, дошка баглап өөренири дээш аңгы-аңгы мастер-класстарга күзелдиглер халас киржип, ажыктыг чүүлдерге өөренип ап болур.

Делгелге-ярмаркага киржир күзелдиглер Тыва эки турачылар кудумчузунда 18 дугаар бажыңда «Мээң



бизнесим» төпте 212 дугаар кабинетке келгеш, бүрткедип алып.

Делгелге-ярмаркага жюри кежигүннери болур 3 аалчы Москвадан келир. Август 12-ниң хүнүнде республиканың ус-шеверлери-биле стратегтиг сессия болур. Аңаа бо хүнде Тываның ус-шеверлеринге таваржып турар чидиг айтырыгларны болгаш ук адырның кайнаар, кандыг хевирлиг кылдыр хөгжүүрүнүң дугайында чугаалажыр. Сайзыраар дээш, кандыг төлөвилелдерге киржип болурул. Күрүнениң деткимчелерин алырда, чүнү канчаарыл дээн ышкаш айтырыгларны сайгарар. Холу-биле бир-ле чүвени бүдүрүп, садып-саарып турар ус-шевер сайгарлыкчылар ук ужуражылгага киржип болур.

Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң ус-шеверлер төвү сөөк-биле ажилдарны колдадыксап турар. Аныяк оолдар-кыстарның сөөк-биле ажилдап өөренип алыры күзенчиг. Чүге дээрге республикада сөөк-биле ажилдаар ийи-ле мастер бар. Ыяш-биле ажилдап турар мастерлер бар-даа болза, биче хемчээлдиг кылыгларны бүдүрер шеверлер чок. Чижээлээрге, тыва кижиниң чеди чүзүн малын ыяштан чазары. Шаанда тыва чон ажы-төлүңге ойнаарак кылдыр ыяштан

дириг амытаннар дүрзүзүндаа, ойнаар-кысты-даа чазап берип чораан болгай.

«МЭЭҢ БИЗНЕЗИМ:

ТЫВА ХОЙ ЭЪДИ»

Тыва Республикада Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң «Мээң бизнесим» төптүң кластерлиг хөгжүлдө килдизиниң удуртукчузу Аляна Бузур-оолдуң медеглээни-биле алырга, «Тыва хой эъди» деп мөөрей бо чылын



дөрт дугаар болур. «Тыва хой эъди» деп хемчег мөөрейлиг, фестивальдыг, ажил-агыйжы деп үш кезектен тургустунган.

Бирги мөөрейлиг кезээ август 1-ден эгелээш, август 12-ге чедир уламчылаар. Баш удур чагыг-биле тургускан график езугаар жюри кежигүннери хөй-ниити чемненилге черлеринче үнүүшкүннерни кылып, мөөрейниң киржикчининиң кылган чемин амзаар. Чүгле кылган чеминиң амданын эвес, а өске-даа тыва чаагай чаңчылдарны сагып,

келген аалчыларны канчаар уткуп-хүлээп турарын база жюри өөренип көөр. Мөөрейде киржип турар хөй-ниити чемненилге чериниң даштынга «Тыва хой эъди» мөөрейниң киржикчизи» деп бижиктиг баннер азып каар. «Мээң бизнесим: тыва хой эъди» мөөрейниң киржикчилериниң кылган аш-чемин күзелдиг-ле улус келгеш, сонуургап көрүп болур. Август 12-де жюри кежигүннериниң үнүүшкүннери доостур. Август 13-те «Азия төвү» скульптура комплекзинге шаңналдарны тыпсыр. 1 дугаар чер — 40 000 рубль, 2 — 30 000 рубль, 3 — 20 000 рубль шаңналдарны алып.

Ийиги фестивальдыг кезээ «Азия төвү» скульптура комплекзинге болур. Аңаа 300 литр кара-мүн хайындыргаш, келген чонга үлээр. Ырак-чоок кожууннардан келген чаңгыс чер чурттугларывыс болгаш Кызыл хоорайның чурттакчылары август 13-те 11:00 шакта «Азияның төвүңге» келгеш, изиг кара-мүн үлөжинге киржип болур. Аңаа ка-

ра-мүннү хайындырары, хой эъдин канчаар бузары дээш оон-даа өске хой эъди-биле холбашкан мастер-класстар күзелдиглерни манап турар.

Хемчегниң ажил-агыйжы үшкү кезээ «Тыва хой эъди» республиканың брендизи — чаа горизонталар: хой эъдин непередири болгаш оон онзагай аш-чем аймаан бүдүрери» август 13-те 9-11 шакта ТР-ниң экономика сайыды Айдыс Саттың, ТывКУ-нуң технология кафедрасының башкызы Ольга

Бондаренконуң дээш өске-даа ук адырга хамаарылгалыг улустуң киржилгези-биле ужуражылга болур.

Байырлалдар хүнеринде НТВ телеканалдың «Поедим» деп программазындан аалчы келир. Шеф паштанчы Евгений Бараников «Тыва эталоннуң стол» деп мастер-классты эрттирер.

/ Айдың ОНДАР.



| АЖЫ-ТӨЛДҮҢ АЙЫЛ ЧОК ЧОРУУ |

Кайда манап чыдарыл?

Бий-Хем кожуунун Аржаан суурнуң чоогунда Ак-Хөл деп черге июль 28-тиң хүнүндө 17 болгаш 13 харлыг оолдар күштүг электри дамчыдар шугумнуң черге 1 метр хире халайып бады барган сывырындак демиринге таваржып, оларның кайызы-даа электри тогундан өрттенип, бирээзи Красноярск крайның эмнелгезинде өлүг-диригниң аразында чыдары Тывага болган баштайгы таварылга эвес. Ындыг таварылгалар ийи-чаңгыс эвес, хөй удаа болган. Электри четкилериниң шугумнарынга, трансформаторларга элээди оолдар амы-тынындан чарылганы, бертик-межел артканы совет үеде "Тываның электри четкилериниң", 2000 чылдарның эгезинде "Тываэнерго" ажык акционерлиг ниитилелдин, амгы үеде "Россети Сибирь Тываэнерго" акционерлиг ниитилелдин нүүрүндө. Ады өскерлип турган дээрден башка олар чаңгыс ол-ла бүдүрүлгө чери-дир.

Бо чылдың июль айның 28-те Бий-Хемге болган айыыл-халап ышкаш коргунчуг болушкунга ада-ие, ажы-төлү таварышпаан шаанда, өске кижилер оларның чидириин, ажыг-шүжүүн алыс ханызындан медресе билип шыдаас.

Мээң 11 харлыг оглум Максим 1992 чылдың июнь айның баштайгы хүннериниң бирээзинде эштери-биле ойнап маңнап тургаш, бистиң бажыңывыстан 50 метр хире черге туткаш, дериг-херексел-ин эптеп турган ажилдакчылар ажык каапкаш чоруй барган трансформаторже

чаштынып кире халааш, аңаа тока соктургаш, республиканың 2 дугаар эмнелгезинден бо өртемчейден чорутту. Ол трансформаторну Ярыгин аттыг спорт комплекзиниң эштер бассейниниң суун чылдыр күштүг ток шугуму кылыр дээш тудуп турганы соонда билдинген. Трансформатор тудуп турар, ол айыылдыг дээрзиниң дугайында кандыг-даа чарлал бижиктер, чаа трансформаторнуң кыдыг-кызыгаарын демдеглээн кандыг-даа херим ынчан чок чүве. Дүрүм өзүгаар тудуг объектинин долгандыр херимнээш, чарлалдарны



азып каар ужурлуг. Истелгени республиканың прокуратуразы 4-5 чыл чорудуп келген. Оон огулуг чүү-даа үнмээн. Хамаатыларның эрге-ажыын камгалаар болгу дег орган-нардан, ында ажилдап турар кижилерден ынчан хөңнүм калган.

1994 чылда Чадаананың 2 дугаар школазының өөреникчизи С. Соян кудумчуга өөрү-биле ойнап тургаш, бажыңының чоогунга ажык трансформаторже кире маңнааш, тока соктургаш, ийи холу чок арткан. Бичии оол инвалид арткан дээш, ажы-төлдүң эрге-ажыын камгалаар органнар ынчан база С. Соянга когарал акшазын төледип бээр талазы-биле улуг күженишкенин үндүрбейн барган. 1990 чылдары харын Россияга хоойлу-дүрүм чок турган үе деп болур-ла ыйнаан. Ийи холу чок инвалид оолга, харын, Кызылда бажыңны бергени – эки чүве ол.

2002 чылда Тээлиге 5

харлыг оол база-ла ойнап маңнап тургаш, трансформаторже кире халааш, холдары чок арткан. Ол оолдун ада-иези шудургу, адвокаттарны хөлезилеп ап шыдаар улус болгаш, оглунга когаралды төледип алыр дээш, каш улаштыр судташкан. "Тыва-энерго" ажык акционерлиг ниитилелдин төлээзи инвалид оолга когаралды төледип бербес шийтпирни хүлээп алырын судтан дилеп турган. Прокуратураның төлээзиниң негелдези шыңгыы болгаш, суд оолдун талазынче чайылган. 2015 чылда 6 миллион рубль акшаны төлөп бээрге, ол акша-биле ада-ие оглунга Кызылда квартира садып берди. Ол оолдун авазынга ужурашкан мен. "Россияның хамаатызының эрге-ажыын Россияның бодунга-ла камгалаары дыка-ла берге чорду" – деп, ава кижжи меңээ чугаалаан чүве.

Оолдарның амы-тынынга, кадыныга айыылдыг болушкуннар Тываның электри четкилеринге болурга-ла, республиканың хоойлу-дүрүм органнары "Тываның электри четкилери", "Тываэнерго", "Россети Сибирь Тываэнерго" аттарлыг бүдүрүлгеге хамаарыштыр хемчеглерни ап турду-ла ыйнаан. Ынчалза-даа орус улустун үлегер домаанда ышкаш – "Чүк ол-ла черинде".

Электри шугумунда трансформатор дээрге, кижжи

хамаанчок, куш безин ужуп кирбес кылдыр дуглаттырган, долгандыр кажалаттырган болур ужурлуг. Трансформаторларның айыылдыын долузу-биле медресе билип шыдаас бичии болгаш элээди ажы-төлдүң ынаар кирери уламчылавышаан. 2021 чылда Тожунуң Тоора-Хем суурда трансформаторнуң демир эжи ооң чанынга ойнап турган уругларның бирээзиниң кырынче кээп дүшкен. Тывада ындыг янзылыг болушкуннарга хамаарыштыр медреселерни массалыг информация чепсектеринден ам-даа билип ап болур.

2022 чылдың октябрь айда Кызыл хоорайның Спутник микрорайонга ээлери боор ужурлуг организациялар билдинмес, "ээлери чок" үш трансформатор бары билдинген. Оларның кайызы-даа муниципалдыг-даа, республика-даа, федералдыг-даа өнчүге хамаарышпас болганы илерээн. Оларның ээлери дилеп тыварынга Тываның прокуратуразы киржир ужурга таварышкан.

Кызылга ээзи чок трансформаторлар тывылгандан бээр 1 чыл-даа четпээн-дир. Бий-Хем кожуунун Аржаан сумузунда септеттинмээн электри шугуму тывылды.

Бистиң ажы-төлүвүстү Тываның электри четкилериниң кайы участогунда айыыл-халап манап чыдарыл?

/ Шаңгыр-оол СУВАҢ.

| КИЖИ БОЛГАШ ДИРИГ АМЫТАННАР |

Чүге чүгле ыттар...

Россияның Күрүне Думазының экология болгаш бойдус курлавырларының талазы-биле комитетиниң даргазының дузалакчызы Ольга Прудникова Тывага кээп, тоянчы ыттарны азырап тудуп турар хоргадап черинге, дириг амытаннар камгалалының Кызылда "Хатико" ниитилелге четкени, бистиң республикага ыттарның санын өйлээр талазы-биле хемчеглерге хамаарыштыр хурал-суглааны эрттиргени мээң сагыш-сеткилимни элээн дүвүретти. Бирде-бирде, бодаарымга, тоянчы ыттардан-даа чугула ажил-херек Россияда чок-даа ышкаш.

2020 чылдың январь 1-де "Дириг амытаннарга харыс-салгалыг хамаарылга дугайында" федералдыг хоойлу күш кирген. Бо хоойлунуң алыс утказы дириг амытаннарга харыс-салгалыг хамаарылга дугайында болза-даа, ында чугаа кол нуруузуңда хоорай, суурларда тоянчы ыттарның камгалалының дугайында апарган. Ынчангаш кижилер бо хоойлуну "ыттар хоойлузу" деп адай берген.

Федералдыг хоойлунуң ат-сывы "Дириг амытаннарга харыс-салгалыг хамаарылга дугайында-даа" болза, бо хоойлунуң күүселдезинге хамаарыштыр чугаа-соот чүгле тоянчы ыттарны камгалаарының дугайында. Олар кижилерни, эң ылаңгыя чаш ажы-төлдү, үзе-чаза ызырып, харын-даа мырыңай амы-тынын үзүп турарын кулак дашты-биле эрттирип турар. Ыттар дугайында ол хире сагыш човап тургаш, черлик

дириг амытаннарга кижилерниң хамаарылгазы шуут-ла чаагай сеткилдиг эвес дээрзи чиктиг.

Кижилерге кандыг-даа айылы чок, тайга-таңдызында боттарының-на дужунда ойттап чоруур черлик амытаннарны кижилер кыргып хыдып аңнап турар. Адыг, бөрү дээн ышкаш араатан амытаннар ындыг-ла ыйнаан – олар кижилерге, мал-маганга айыылдыг. А бо сыын-мыйгак, хүлбүс дээн ышкаш чүге-даа, кымга-даа айылы чок амытаннарны аңнаарын күрүне чөпшээрер каан. Солун-сеткүүлдерден номчуп, радио-телевидениеден дыңнап, көрүп олурарымга, чүгле эрткен 2022 чылда 4370 санныг сыын-мыйгакты, элик-хүлбүстү аңнап өлүргөн. Аштаан-суксаан бис бе? Оларны чүге адып, өлүрүп чоруур бис? Боттарының дужунда тайга-таңдызынга өзүп-көвү-деп чораайлар-ла. Оларны

аңнаас, камгалаар дугайында чугаа-соот күрүне деңгелеинге чүге чорбайн турарыл? Мээң хуумда бодал-сагыжым болза – аңнаарын шуут хоруур. Черлик дириг амытаннар аразында халдавырлыг аарыглар нептеревезин дээш, санитарлыг сорулгалыг аңнаашкынны тускай аңчылар черлериниң аңчылары чоруда-рын хоойлужудар болза эки.

Ыттарны өлүрерге, кижилерниң мөзү-шынарынга, ажы-төлдүң кижизидилгезинге багай салдарлыг дээн уткалыг чугаалар дыңналыр-дыр. А бо элик-хүлбүс дээн ышкаш чараш аңнарны өлүрүп, оларның эддин ажы-төлү-биле кады чип, аң-меңиниң баштарын ханага азып, бажың-балгатты каастаарын, аңнарның кезин шалага чадып каарын чүге ажы-төлдүң кижизидилгезинге, мөзү-бүдүжүңге багай салдарлыг деп санаас бис.

Тайга-таңдызында боттарының дужунда чоруур черлик дириг амытаннарны аңнап өлүрер кижилерниң, аңчыларның ниитилелдерин тургузарын күрүне чөпшээрер каан-дыр. Ок-боону аңчыларга садыгларда садып турар-дыр. Ону төрөөн чуртувустун чараш байлаа черлик дириг амытаннарны өлүрерин организастааны деп-даа болур. Черлик дириг амытаннарны аңнап өлүрериниң бүдүн улуг үлетпүр тургустунган. А хоорай-суурларда эмге-санчок

көвүдей берген, кижилерни ызырып өлүрүп каап шыдаар араатан амытан ыттың баш санын өйлээриниң шийтпирлиг аргаларын чүге чөпшээрвейн турарыл деп айтырыгны хөй кижилер көдүрүп турар апарган. Олар дээрге тоянчы ыттарга ызырткан, уруг-дары, төрөлдери өлүрткен, ыт дээрге айыылдыг араатан амытан деп чүвени биле берген кижилер.

"Ыттар хоойлузу" үнүп кээр-ле, ол дээрге күрүнениң акша-хөреңгизин самчыгдап чарыырынче орукту ажытканы ол-дур деп кижилер дораан-на чугаалажы берди, ындыг уткалыг чүүлдер массалыг информация чепсектеринге-даа дыңналып үндү. Ыттар камгалаар бис дириг кижилер тоянчы ыттарга хоргадап тударынга, аңаа ыттарны азыраарынга, ашкарып-чегереринге, эмнээринге сонугалдыг дээрзи көскү чорду. Ыттар хөйү-биле өзүп көвүдээрге, оларга ажил бар боор, күрүнден акша ушта шаап алыры-

ның аргалары тыптыр.

Кады чурттап, харылзажып чоруур бөдүүн эштерим-биле-даа, дарга-бошкалар апарган таныш-көрүш кижилер-биле-даа чугаалажырымга, оларның хөй кезии ыттарның санын кызырар, оларның ажы-төлге айыылдыын чавырылдырар дээр болза, тоянчы ыттарның санын кызырар талазы-биле шийтпирлиг хемчеглерни алырын амы-хуу-зунда деткиир боор чордулар. Дарга дуңмаларым: "Федералдыг хоойлуну албан күүседир апар чүве-дир ийин, акый" – дигилээрлер. Оларны чүү деп чөмөлээр, албан-хүлээлгези ындыг кижилерни.

"Ыттар хоойлузун" күүседиринге херек акша-хөреңгини регионнарның бюджетинче чая каапкан чүве бооп-тур. Ынчангаш тус черде бистиң даргаларывыска база дыка-ла берге-дир-дир. Тоянчы ыттар азыраардан өске акша чарыыр чер чок эвес.

/ Олег ЧАГЖИИР, күш-ажылдың хоочуну.



Аңаа чедер хоолулуг чем чок



Чылдың-на август 1-ден 7-ге чедир Чаш уругну эмиг сүдү-биле чемгерерин деткиир неделяны эрттирип турар. Эмиг сүдү-биле чемгерилгени уламчылаар, деткиир дугайында декларацияны 1990 чылда хүлээп алган. Ол неделя Бүгү делегейниң кадык камгалал организациязының, ЮНИСЕФ-тин, хөй-ле чурттарының кадык камгалал яамыларының деткимчези-биле болуп эртип турар. Ону демдеглээри делегейниң 170 ажыг чурттарында чаңчыл апарган. Ооң кол сорулгазы – херээжен кижилерге эмиг сүдүнүң ажыктыгын, эмиг сүдү-биле чемгерилгени нептередир, ие кижиниң болгаш чаш уругнуң кадыкшылынче кичээнгеи угландыраары. Ынчангаш “Шын” солунуң арынын дамчыштыр уруг эмзирер иелерге арга-сүмевисти кадар-дыр бис.

Эмиг сүдү – чаш төлдүң эң-не ажыктыг, амдан-ныг чеми. Чаш уруг төрүттүнген соонда, эге хонуктарында үргүлчү-ле эмиг сорар, оон салдыкпас. Ынчангаш чаш уругну тоттур эмзирер херек. Дүне уругну эмзирерге, эмигниң сүттелиринге дөгүм болур. Төлүңер үр эмерге, ону соксатпаңар. 4-тен 6 ай чедир чүгле эмиг сүдү-биле чемгерери чугула. Ооң соонда немелде чемни бичиилеп берип эгелээр. Уругну 2 харга чедир эмзирип, оон-даа ыңай уламчылап болур.

Эмигниң дошпузун саваңнап чугбас, ол кешке хоралыг. Хорлай берген болза, мазь чагбайн, уругнуң эмген сүдүнүң артыы-биле чаап каар. Эмигден чемгерилге түр үеде соңгаарлаттыганы азы ара соксаттыганы болза, ырыккан эмигни хол-биле азы сүт үндүр сордурар херек-

сел-биле саар. Чүге дээрге эмиг сүдүн тырттылдырбайн, эмзирерин уламчылаар апаар.

Төлдү чемгереринге азы оожуктурарына эмистик, шилчигештер, хей-соскалар ажыглавазы күзенчиг. Олар уругнуң эмиг эмер шинээн кошкадып, иениң эмииниң сүдүн эвээжедип болур. Ие кижиниң сүдү бойдустан чаяттыганы болгаш, аңаа дөмейле-жир шынарлыг сүт чок. Чаш төлдү чүгле иениң сүдү-биле эвес, а ынакшыл, эргеледиг-биле база «чемгерер».

ИЕНИҢ БОЛГАШ ӨГ-БҮЛЕЗИНИҢ САКТЫП АЛЫР УЖУРЛУГ ЧҮҮЛДЕРИ

Аныяк ие кижиге деткимче, өг-бүлезиниң хайгааралы, дузазы кончуг чугула. Ылаңгыя баштайгы хүннер эң-не берге болур. Чаш уруг чаа байдалга чаңчыгарда, ыглаар, өг-бүле-ниң кижигүннерин дүвүре-

дир. Эң-не кол чүүл – эмигни эмишаан, мага-бодунуң өзүп-быжары. Чаш уругну дүне эмзирери-биле, ооң кавайы иениң орунунуң чанынга турар ужурлуг. Чаа божаан ие кижиге агаарлаарга, чемге хөөнү экижири, нерв системазы оожургаар. Арыг агаарга селгүүстээшкин соонда иениң уйгу-дыжы ханар. Иеге-даа, чашка-даа алгы-кышкы, дааш-шимээн, оваарымча чок шимчээшкиннер түвектиг. Чаш төлдү холга ап, уруг эмзирер ие кижиге дузалажып, уйгу-дышты бээри чугула. Ие кижиниң эмииниң сүттелиринге ол кончуг ажыктыг. Куруг эмиски төлдү ымзандырып, кылыктандыраар, кедерезе иезиниң эмиинден хөөнзүрөп, эммейн барып болур. Эмиг сүдү уругнуң кадыкшылынга эң-не идегелдиг магадылалдыр.

ЧАШ УРУГ АЖААП ХАЙГААРААР БОЛГАШ ЧЕМГЕРЕР ИЕЛЕРГЕ СҮМЕЛЕР

Божаан соонда баштайгы хүннерде ие кижиниң могап-шылапканы шырайындан илдең болур. Ол черле ыңдыг. Ынчалза-даа чаш төлге чүгле иезиниң кичээнгеи, эмииниң сүдү херек дээрзин утпас херек. Сарыгсымаар өңнүг аа сүдүнде, ак өңнүг бышкан эмиг сүдүнде үс хөй. Шинчилелдер түңнели-биле алырга, ооң-биле чемненип доруккан уруг кылымал чемгерилге ап чорааннарга деңнээрге, угаан-мээ сайзыралының талазы-биле бедик деңнелдиг болур. Эмиг сүдү диабет, склероз, ижин-шөйүндү аарыгларындан камгалаар. Эмигден чемгерилге иениң бодунга база ажыктыг. Өкпе рагындан, херээжен кижиниң аарыгларындан, дагын саатталышкындан камгалаар.

Ие кижиге чиигээн соонда, эмигге пролактин деп гормоннуң көвүдээнинден сүт ылгалып үнүп эгелээр. Чаш уруг эмерге, эмигге сүт четчир кылдыр тыптыр. Уруг эмигни хөй сорган тудум, сүт улам көвүдээр.

ЧАШ УРУГ КАНЧААР ЭМЕРИЛ?

Чаа төрүттүнген кадык уругга ооң чемнениринге дузалыг үш рефлекс бар. Бирээде, аас-биле тып алыры. Чаш кижиге дошпуну тып алырынга, аксын ажыдарынга дузалаар. Ийиде, эмер рефлекс. Кажан дошпу уругнуң дылынга таваржып, таалайынга дээптерге, чаш төл соруп эгелээр. Үште, ажыраар рефлекс. Кажан уругнуң аксынга сүт долуп келгенде, ол ону ажырып эгелээр.

Уруг тоткан болза, сорарын соксааш, эмиин боду

салыптар. Чаш төлден эмигни адырган херээ чок. Чамдык уруглар чалгаа «сорукчулар», өскелери эң идепкейлиг сорукчулар болгулаар. Ынчангаш чемгерилгени кажан соксадырыл деп айтырыгны уругнуң бодунуң эргезинге берип каалыңар.

Эмигни уругнуң думчуунуң чанынга чыпшыр тудары албан эвес. Чаш төл хостуг тынып шыдаар болур ужурлуг. Эмигге салаа дээскен херээ чок. Оон аңгыда, төлүңер эмигни чүгле аш чандыраар дээш эвес, а харын амданна-нып, таалап эмип чыдар болур. Ол үеде ием чанында мен деп чүвени медегер чыдар. Чаш төл улуг-даа, бичии-даа эмигни эмер. Эмигниң сүттелиринге чүгле уругнуң эмери идиг бээр. Уруг дүне эмиксээрге, ойталавас болза эки. Дүнеки эмирииниң уругнуң немелде чеми болур.

ЭМИГ СААМЧЫВАСТААН ТАВАРЫЛГАДА

Сүт эвээжээрге, немелде чемгерилгеже далашкан ажыг чок. Эмигден чемгерилгениң бүгү-ле негелделерин сагып турарын хынаар. Сүт эвээш-даа болза, эмигден чемгерерин уламчылаары чугула. Могап туруптарга, орта чем чивеске сүттүң саамчылары эвээжээр. Ынчангаш эки дыштанып, чемненилгени экижидер. Ынчан сүт катап көвүдөп эгелээр. Божуваан херээжен кижиниң эмиин уруг эмиптерге, сүдү дүжүп кээр таварылгалар безин бар. Эмиг сүдүнүң катап тургустунарынга изиг душ, ванна, моюнга болгаш ооргага массаж дузалаар. Уругну шын чемгерип турарына бүзүрээр чугула. Ол талазы-биле тускай эртемниг эмчилер-биле сүмележип болур. Божуур бажыңга, уруглар поликлиниказынга дуза дилеп, арга-сүме айтырып келиринче эмчилер кыйгырып турар.

УРУГНУ СУГГАРГАН ХЕРЭЭ БАР БЕ?

Эмигге сүт четчир болза, чаш төл суксун хереглес. Аажок изигде безин эмиг сүдү

уругнуң суук чүүлге хереггелин хандырыптар. Эмчиниң сүмези-биле суг ижиртир апарза, хайындырган сугну шопулактап азы аяк эриинден ижиртир. Эмистиктен суг ижирткен ажыг чок. Ол эмигден чардыктырып, ырадып болур. Чаш уругга чигирзиг суксун берип болбас. Ол төлдүң иштин хейлендирип, шөйүндүзүн аартыр. Ооң уламындан уруг аакталыр.

ЭМИГНИ СААРЫ

Чаш төлдү эмиг-биле эмзирип өстүрериниң база бир магадылалы – эмигни божаан хүнүнден тура-ла шын саап билири. Иешкилер ийи аңгы байдалга турда, хенертен сүт хөй дүжүпкенде, эмиг сүдүн көвүдедирде эмигни саар апаар. Эмиг сүдүн саар мурнунда ие кижиге холун эки чуур, 5–10 минута дургузунда чылыг аржыыл-биле массажаар.

УРУГ ЭМЗИРЕР ИЕНИҢ ЧЕМИ

Чаа божаан ие кижиниң чиир чеминче 1 хонукта 1 литр сүт, 150 грамм ээт, 20–30 грамм быштак, 200–300 грамм творог, 1 борбак хайындырган чуурга, 50 грамм үс, 200–300 грамм чимис, 500–600 грамм ногаа аймаан кириери негетинер. Ол ышкаш гречка, сула кашаларын, кат-чимис, соктарны, компотту кириерин база сүмелеп турар. Чидиг амдан кирикчилеринден, чигирзиг чемнерден, чеснок, хрен, горчицадан ойталаар. Чүге дээрге олар таарымча чок чыт тывылдыраар болгаш сүттүң амданын ажыксыдыптар. Уруг эмзирер иеге чемижи хөй шай, кофе аймаан ижери албан эвес. Олар чаш төлдүң нерв системазына хоралыг. Чаш уругнуң иези чидиг амданыг чемнер чиптерге, төлү кылыктаны бээрин эскерип болур. Ынчангаш шуут ойталааны дээр. Уруг эмзирерде 30–40 минута бурунгаар чемненип алыры чугула. Ол сүт чыгырынга ажыктыг.

/ Наталья КОНГАР,
 акушер-гинеколог.

Чурукту интернет четки-
зинден алган.

Бир эвес сүдүңер эвээш болза

Чаш төл тотпас болза, немей чемгереринче далашпайн, дараазында сүмелерни сагып, эмиг сүдүн көвүдедирин оралдажыры кедилгиг. Чүге дээрге эмиг сүдүн чүү-даа солуп шыдавас.

1. Эмигден чемгерип тургаш, хүнде 5–6 катап чемненир.

2. Хүнде 2 литрден эвээш эвес суук чүүлдү ижер. Чаш төл-биле кады арыг агаарга 2-ден эвээш эвес шак дургузунда селгүүстээр.

3. Дүнеки үеде 8 шактан эвээш эвес, а хүндүс 1–2 шак удуп алыры чугула.

4. Чаш уруг чежени күзээр, ол хире чемгерер.

5. Чемгерген соонда, эмигни саар. Ол эмигниң улаштыр сүттелиринге идиг бээр.

Аңныыр сезон эгелээнде

АВГУСТ 1-ДЕ ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЕВИСКЭЭРИНГЕ ЧЕРЛИК ХАВАН АҢНААР СЕЗОН АЖЫТТЫНАР

Черлик хаван айыылдыг халдавырлыг аарыгның өөскүдүкчүзү, тарадыкчызы бооп болур дээрзин билип алыры чугула. Бо дириг амытаннның онза айыылдыг халдавырлыг аарыглары дээрге хаваннарның африка чумазы биле трихинеллез.

Россияның девискээринде аңгы-аңгы черлерде хаваннарның африка чумазы тарап турар апарган. Бистиң кожавыста Красноярск крайда безин чедип келген. Бо халдавырның өөскүп үнген чери – Минусинск районунң Малая Минуса суур. Хуу улустунң азырап турар хаваннарнда чума аарыының им-демдектери билдинген.

Бо аарыг азырал-даа, черлик-даа, улуг-биче, кандыг-даа уксаалыг хаваннарда дыка чыпшынычал, онза айыылдыг вирустуг аарыг болгаш, улуг материалдыг каража чедирип болур.

Хаваннарның африка чумазы деп аарыг кижилерге дамчывас. Трихинеллез деп халдавыр аарыгдан кижилер аарып берип болур. Бир эвес трихинеллез деп курттуг эт чиген болза, ол аарыг кижиге дамчып бээр.



Ветеринария

хоойлужудулга-

зының негелделери ёзугаар

аңчылар черлик хаванның,

адыгның, морзуктун эдин

албан экспертизага хына-

дыр ужурлуг.

черлик болгаш азырал хаваннар, адыглар, морзуктар аарыыр. Бир эвес бир аңның эдинде гельминт-трихинелла деп чиңге курт бар болза, ооң эдин чигген араатан база аарый бээр. Ол – кончуг халдавырлыг курт. Ёске амытаннның хырнынче кирген соонда, 5–6 хонук болганда ижин-хырынга өзүп көвүдей бээр. Ону чүгле микроскопка көрүп болур. Мага-боттун ханы-биле кады дамчып чоруй, коң эт, сиир аразынга өзүп көвүдээр.

Трихинелл деп курт муңгаш шил иштинге 30 хире чылдар дургузунда дириг хевээр турар. Ындыг этти алды шак дургузунда хайындырарга-даа, ыштаарга-даа, дузаарга-даа, доңуарга-даа, ол курт белен өлбес. Халдавырлыг аарыглыг



хыналда эртпээн, таңма чок этт чемни танывас улузундан, садыглаары хоруглуг черлерден садып ап болбас деп профилактиктиг хемчеглерни сагыырын утпазы чугула.

АЗЫРАЛ АМЫТАННЫҢ ЭЭЗИ БУРУУДААР

Барыын-Хемчик кожуунунң Бижикиг-Хая суурнуң девискээринде хуу дузалал ажил-агыый хайгааралының бир малы сибирь язвазындан аараан.

РФ-тиң Тыва, Хакас республикалар, Кемерово область – Кузбасс талазы-биле көдээ ажил-агыый хайгааралының эргелели сибирь язвазының тывылган чылдагааннарын тодарадып, ооң тараарын болдурбас сорулга-биле хамааты О.Д. Сарыгларның хуу дузалал ажил-агыыйнга барып четкеш, хыналданы эрттирген. Ону Тыва Республиканың прокуратуразының чөпшээрели ёзугаар кылган.

Ук хамаатының өдээнде бода мал, шээр мал болгаш аъттар бар. РФ-тиң ветеринария хоойлужудулгазының негелделерин, мал-маган тударының ветеринарлыг дүрүмнериниң хажыттынып турары хыналда хемчег үезинде билдинген. Тодаргайлаарга, аъды аарып турар деп казып тургаш, ол-ла үезинде ону ёске малдардан аңгылаарының, ооң диагнозун тодарадырының талазы-биле хемчег албаан. Кожуунунң мал эмчилеринге ол дораан дыңнатпаан. Аарыг малы өлүп каарга, ооң эдинге ветеринария-санитария экспертизаны кылдырбайн, ону садып-саарган. Өдээнде азырап турар мал-маганын дугаарлатпаан болган. Ол ажил-агыйда халдавырлыг аарыгларга удур кижилерге болгаш дириг амытаннарга профилактиктиг хемчеглерни үезинде эрттирбейн турган.

Илереттинген хажыдыышкыннарның түңнелдери-биле хамааты О.Д. Сарыгларга хамаарыштыр РФ-тиң Административтиг эрге-хоойлу кодекзиниң 10.6 чүүлүнүң 1-ги кезээ-биле административтиг херекти көдүрген.

РФ-тиң «Ветеринария дугайында» хоойлузунуң 18-ки чүүлү ёзугаар мал-маганның

кадыкшылы, оларның азыралы болгаш ажыглалы дээш харысалганы ооң ээлери чүктээр.

Мал-маганның ээлериңиң, малдың сүдү, эъди, кежи, дүгүнден барааннар кылып турар бүдүрүкчүлерниң албан кылыр ужурлуг хүлээлгелери:

– Малдар аарывазын дээш ажил-агыый болгаш ветеринарлыг хемчеглерни эрттирер;

– Бараан бүдүреринге ажылап турары малдың ветеринария-санитария талазы-биле айыыл чок байдалды хандыра;

– Малдың кажаа-хораазын, мал чеми шыгжаар кажааны, эт, сүт, кеш, дүк барааннарын болбаазырадыр оран-савазын арыг-силиг тудар, мал-маганның артынчылары-биле бойдус хүрээлеңин хирлендирип, бокталдырбас;

– Ветеринария адырының специалистери дээрге Россия Федерациязының Күрүнениң ветеринария албанының системазынче кириген органнары болгаш организацияларны төлээлеп турар кижилер-дир. Ынчангаш оларның негелдези-биле азырал дириг амытаннарны шинчидер ужурлуг. Азырал амытан хенертен өлгенде азы мал-маганы кырлып эгелээнде, дириг амытан аарыг хире болза, специалистерге дораан дыңнадыр;

– Дириг амытаннарның аарыгларының профилактиктиг хемчеглерин, халдавырлыг аарыглар-биле демисежириңиң талазы-биле хемчеглер эрттирериниң дугайында специалистерниң айтышкынын күүседир.

ИНТЕРНЕТТЕН ЭМНЕР САТПАС

Ветеринарияга ажыглаар эм-таң аймаан интернет таварыштыр садары хоойлуга дүүшпес.

Азырал амытаннарның эмнерин интернетте рекламалап чарлап турар черлерни Россияның көдээ ажил-агыый хайгаарал албаны үргүлчү хынап турар.

Ук албан черинге бо чылдың ийиги кварталында 1,8 муң билдиришкин кирген. Меге эмнер садып алган хамаатыларның хомудал бижикириниң көвүдээни-биле, фармацевтиг эмнер тарадыр

чөпшээрели чок садыгчыларга хамаарыштыр хайгааралды күштелдирген.

Интернетте шын эвес болгаш хоруглуг медээлер чарлап турар черлерни, ооң иштинде Валдберрисс деп интернет садыгны ук ведомство доктаамал хайгаарап хынааш, чогуур медээлерни Роскомхайгааралга дамчыдып берип турар.

2023 чылдың бирги чартыында интернеттиң 2 муң хире шак ындыг арыннарын Россияның харылзаа, информастыг технологиялар болгаш массалыг коммуникациялар адырының федералдыг албаны дуглаан.



РФ-тиң «Вете-

ринария дугай-

ында» хоойлузунуң 18-ки

чүүлү ёзугаар, азырал ди-

риг амытаннарның кадык-

шылы, оларның азыралы

болгаш ажыглалы дээш

харысалганы ооң ээлери

чүктээр.

Дириг амытаннарның эм-таңын садар черлерге чөпшээрелди Россияның көдээ ажил-агыый хайгаарал албаны бээр. Чөпшээрелдиг ветеринария садыгларының даңзыын дараазында адрес-тен <https://licreestr.fsvps.ru/> көрүп алыр.

ИНФОРМАСТЫГ СИСТЕМАГА БҮРҮТКЕДИР

«Мээң экспортум» деп сервисти Россияның көдээ ажил-агыый хайгааралы биле Россияның экспорт төвү кады амылдап кылган. Ук платформаны РФ-тиң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А.Р. Белоусовтун даалгазынга дүүштүр ажылдап кылган. Сайгарлыкчылар-биле күрүнениң онлайн хевирге кады ажылдаарыга чугула херек.

Ылаңгыя даштыкы чурттарже барааннарны чорудар сайгарлыкчылар, юриктиг черлер, бүдүрүкчүлер, ажил-агыыйлар «Одно окно» деп системага бүрүткедирип алыр. Оон «Ветеринария сертификады» болгаш барааннарны даштыкы чурттарже үндүрер чөпшээрелди бээриниң дугайында электроннуг билдиришкинни чорудар ужурлуг.

/ РФ-тиң Тыва, Хакас республикалар, Кемерово область – Кузбасс талазы-биле көдээ ажил-агыый хайгааралының эргелелиниң медээлеринден Р. ДЕМЧИК белеткээн.



Ветеринария хоойлужудулгазының негелделери ёзугаар аңчылар черлик хаванның, адыгның, морзуктун эдин албан экспертизага хынадыр ужурлуг.

Июнь 28-те Хакас Республиканың Абаканның ветеринария станциязы аңчыларның хынадып эккелгени адыг эдинде трихинелл деп хоралыг курт бар дээрзин илереткен. Ол адыгны Тожу кожуунда Дээр-Туруг хөлдүн чоогунга боолап алган болган. Ынчангаш Тожунуң Дээр-Туруг хөлүнүң девискээринге кызыгаарлаашкын хемчеглерин Тыва Республиканың ветеринария албаны доктааткан. Айыылдыг аарыг тывылдырар курттуг этти өрттедиپ узуткаан.

Трихинеллез – шупту дириг амытаннарда болгаш кижилерге айыылдыг аарыг. Оон

этти албан узуткаарының ужуру ында.

Бир эвес кижиге трихинелл курттуг аң эдин билбейн чиптер болза, тыныш органнары, төп нерв болгаш чүрек-дамыр системазы аарып болур. Ындыг аарыгның кедрээнинден кижиге инвалид апаар чыгыы. Ол аарыгдан кижиге чок апарган таварылгалар база бар.

Республиканың аңчылары ал-бодун, чоок кижилерин баш бурунгаар камгалаары-биле черлик дириг амытаннарның эдин ветеринария албан черлеринге ыяап-ла хынадыр. Ветеринария лабораториязынга хынаваан этт чип болбас дээрзин РФ-тиң Тыва, Хакас республикалар, Кемерово область – Кузбасс талазы-биле көдээ ажил-агыый хайгааралының эргелели аңчыларны кичээндирип, дыңнадып турар. Оон аңгыда, ветеринарлыг

Хырнывысты бодап чорувуста...

«Хуу-салымы, салым-чаяны, ажил-ижи, амыдырал-чуртталгазы төрөөн дылы-биле сырый харылзаалыг кижилер ооң ачы-буянын сагыш-сетки-линиң ханызындан медресе билир, төрөөн дылының ачы-буянын өөрүп четтирер салым чок болган кижилер билбес» – деп, мээң башкы даайым чугаалаар чүве. Чүгө дээрге боду хөй чылдар дургузунда төрөөн дылын-дан халбактанып, тыва дыл болгаш чогаал башкылап ажилдап чораан, тыва дылы ону ашкарып-чемгерип, азырап келген деп санаар кижилер.



Мени авам тыва дылга өпей-леп чораан, тыва дылга ачам мени кижизидип, ажил-ишке өөреткен, тыва дылымның ачызында угаан-медреселдиг кижилер болуп өзүп келген мен. Мээң ажи-төлүмнүң уруглары тыва дылга шоолуг-ла чугаалашпас апарганнар. Ынчангаш мен тыва дылымның амгы болгаш келир үези дээш сагышсырап чоруур мен.

Тывалар боттарывыстың тыва дылыныска тоомча чок апар чыдарывыс эң-не дүвүренчиг. Амгы үеде республиканың суурларының хөй кезинде чаңгыс-даа орус омактыг хамааты чурттавайн турар болгай. Ол хиреде оларның чурттаачылары хурал-суглааны орус дылга эрттирип турар. Хурал-суглаа хамаанчок, шупту тыва төрөл-дөргүл, куда-кууйлар чаладып келген кудаларны безин орустап эрттирер апарганын хомудап дыңнап чор мен.

Төрөөн дылынга тываларның аныяк салгалының шоолуг чугаалашпастаанының чылдагааннары эвээш эвес. Ол дээрге тыва дылды уруг-дарыгга ясли садтарга болгаш школаларга өөредириниң шактарын кызырганы, ада-иелер ажи-төлүн бичиизинден-не төрөөн дылынга чугаалап өөретпестээни дээш оон-даа өске. Соталыг телефоннарны ада-иелер үш-дөрт харлыг чаш ажи-төлүнгө тутсуп каарга, олар орус дылда оюннар, мультфильмнер дээш өске-даа чүүлдерни көрүп, орус дылга чайгаар-ла чугаалаар апарган. Черниң черинде малчын аалдарның уруг-дарыы безин соталыг телефон-нардан орус дылга чугаалап чаңчыгып турарлар.

Кайы-даа дылга чугаалап өөрениринге аңаа таарымчалыг аас-дыл байдалы чугула дээрзин дыл эртемденнери билир. Ону орус дылда “языковая среда” дээр. Бир эвес ындыг байдал чок болза, кайы-даа дылга чугаалап өөренип алыры берге. Тыва дылга чугаалап, харын-даа бижи, номчуп өөрениринге бистиң республикада байдал, чымчадыр чугаалаарга, шоолуг эвес деп болур. Төрөөн дылынысты өөрениринге кончуг таарымчалыг байдалды тургуспаан шаанда, тыва дылга чугаалажыр, бижи, номчуур тывалар үе эрткен тудум эвээжээр. Ындыг бооп турар-даа. Чеже-даа доктаал-саавыр, программалар хүлээп

алыр болза, оларның алыс сорулгалары күүсеттинери берге.

Тыва Республиканың күрүне дылдары орус болгаш тыва дылдарны сайзырадырының дугайында доктаалды ТР-ниң Чазаа 2020 чылда хүлээп алган. Ооң күүселдези та кандыг чүве. Тыва дылга чугаалажыр тывалар эвээжээр, тыва дылда солун-сеткүүлдерни үндүрери сыгып, республиканың “Тыва” КТРК болгаш “Тува24” теледамчыдылгаларның программаларындан тыва дылда дамчыдылгалар чиде берди. Чамдык дамчыдылгаларда тыва дылда ыр-шоорну дамчыдып турар дээрден башка.

Тыва дыл дугайында хоойлу ёзу-гаар күрүне албан черлериниң ат-сы-вын орус болгаш тыва дылдарда бижири ужурул. Тывада күрүне албан черлериниң хөй кезинде, школа-ларның чамдызында тыва дылда аттары бижиттинмээр. Чарлалдар, рекламаларны көөр болза, оларда чаңгыс тыва сөс-даа чок. Күрүне албан черлериниң тыва дылда ат-сы-вы, ол ышкаш реклама, чарлалдар безин тыва дылды кижилер өөрениринге таарымчалыг байдалды тургузарының бир кезээ болгу дег. Республикада ындыг байдал чок. Якутия, Татарстан дээр ышкаш регионнарда чораан кижилер ол черлерде албан черлериниң аттары, чарлалдар якут, татар дылдарда бижиттинген дээр чораан.

Тывага 2024–2033 чылдарда тыва дылдың хөгжүлдизин деткири күрүне стратегиязын ажилдап кылган дугайында медресе массалыг информация чепсектеринде көстүп келген. Ол стратегия талазы-биле хурал-суглаалар-даа болур деп дыңнадым. Программалар, стратегиялар ажилдап кылырында багай чүү боору аан. Ону эки деп санаар мен. Ынчалза-даа сагыжымны мындыг бодап өйүп чоруур. Тыва дылга аныяк-чалы салгал чугаалап, бижи, номчуп өөрениринге таарымчалыг байдалды бөгүн тургуспайн тургаш, программаларда салган келир үениң сорулгаларын канчап боттандырыл?

Мээң таныырым, билирим аныяк ада-иелерниң чамдызы орус дылга ажи-төлүвүстү өөредир бис, эртем-билиг чедип алырынга, амыдыралга, ажил-ишке чедишкенин болурунга ажиыктыг болур дээр чордулар. Оларның ындыг чугааларынга удур өскүс сөс-даа тыппас чордум. Амыдыралга чедишкенин болуру дээр-ле бай-шыырак, тодуг-догаа чурттаары база-ла ыйнаан.

Муңгаранчыг чүве-ле-дир бо. Хырнывысты бодап чорувуста, төрөөн тыва дылын тываларның салгалдары утуп кааптар бе? Ынчан бисти кандыг чон деп санаарыл? Тыва бе?... Кайы-даа чоннуң язы-сөөгүнүң кол демдээ – дылы деп өндүр угаанныг кижилер өттүр билген чүве дижи.

/ Алдын-оол ДҮҮРЕН.



Бай-Тайга кожуундан ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, “Уран чүүлге шылгарал дээш” медальдың эдилекчизи, ат-сурагыг ыраажы Григорий Салчактың чагаазын парладывыс. Сонуургап номчунар, хүндүлүг номчукчу.

ЧОНУМ, ЧУРТУМ ЫРЛАП ЧОР МЕН

Ынчан колхоз үези чүве. Авам-биле ол чылын даайым, күүйүм сугга, Бай-Талга кыштаан бис. Даайым башкы кижилер, күүйүм – садыгжы. Олар беш ажи-төлдүг. Ынчангаш оларга дузалажып, уругларын алчып турганывыс ол.

Бир хүн авам суурнуң шеверлеринге аптара чазадып алган. Чаражы-даа аажок, хээлеп каан аптара. Час дүшкен. Чанар үевис келген. Авам аптаразын чүктээр, мен деспи чүктээр, Дедир-Өдекте угбам сугнуң аалынча чадаг басып чорупкан бис. Мешкен-Хөл чоокшулай бээривиске, соовустан машина халдып келген. Кааа чедеривисти чолаачы айтыргаш, кабинада хостуг олут чок боорга, авам биле мени машинаның муңгаш бутказынче кирип алгаш, халдып чорупкан. Ол үеде машина-техника аймаа ховар турган болгаш, машинага дужа бергенивиске амырап олурдувус. Оңгул-чиңгил оруктарга бөмбүктер-биле дөмей бис. Бай-Талдың бригада төвүнде шаңга тын менди келдивис.

“Дедир-Өдек бо-ла-дыр, угбам” – деп, чолаачы бисти дүжүргөш, чугаалады. Мугур-Тал чанынга келгеш, өшкү-хоюн кадарып чораан угбамга бо таваржы бердивис. Бисти көрүп кааш, ол аажок өөрөөн, аптараны чүктеп алгаш, хөөрөп чоруп олурду.

3 хонганда Кызыл-Даг суурувусче көжүп келдивис. Суурга угбам, честем ажилдап, чурттап турган. Честем мал эмчизи кижилер. Оларның ажи-төлү мээң-биле кады он бир. Олар шупту өскөн. Кызыл хоорайда чурттап турарлар. Өскөн-төрөөн Бай-Тайгавыста Михаил Халарбаевич, Адар Дамдын-чапович база мен арткан, эки чор бис. Бир дугаар машиназынга авам-биле олурган чолаачывысты Хуралбай Салчак дээр, сөөлүндө барып ол мээң катым болган. Ол төөгүвүстү кат-иемге чугаалаарымга, каттырар.

Авам аравыска чораан болза, кайы хире өөрүүр турган. 57-ле харлыында хөөкүй авамны «оът тыртып» алган аныяк эр эндеп каапкан болган. Ажи-төл өөренири өөренип, ажилдаары ажилдап чоруй баарга, анаа-ла дужунда хилинчек чок бажың ээлеп олурган кижиниң амы-тынынга чедип каан. Үр-даа болбаанда суду болган. Чеди чылга шииттирген. Улустан дыңнаарывыска, хоругдал черинге ол эр шыдашпайн барган дээр чораан.

Үш орук-дажы дег дуңмаларлыг ар-тым. Ачам тракторист кижилер, авам шаң ажилының хоочуну. 6 кады төрөөн-неривистен мээң-биле үш кыс дуңмаларым арткан, эдержи, деткижи, чурттап чор бис. Улуу Чайка, ол Кызылда оглу-кенниниң ажи-төлүн өстүржүп орар. Ортуну – Борбак. Хуу садыгыг. Бичиивис Уран ам-даа санитаркалап ажилдап чор. Шуптувус кожуун амыдыралыга идепкейлиг киржирин кызыдып келдивис.

Чазын бистиң кожуунга чаа-хөлчүлөр кээп чораан. Орден-медальдарын астыныпкан хоочуннар-га музейивисти-даа көргүстүвүс, аржааннаарывыска-даа четкенер. Бай-Тайганың хоочуннарының “Мөңгө сайзанаң” бөлүү 10 чылдаан юбилейивисти кады эрттирип, концертивисти бараалгаттывыс.

Чоокта чаа Кызылдан Украинага тускай шериг операциязынга киржи чораан маадыр оолдарывыс Мерген Донгак-биле кады келдилер. Хемчик сумузуңуң клувунга солун ужуражылга болду. Ылаңгыя аныяк-өскенге өөредиглиг, бедик утка-шынарлыг кезээ деп үнелекээр-дир мен. “Мөңгө сайзанаңчыларның” мурнундан солдат оолдарымга ырлап бердим. Солдат хевим кедип алгаш, ырлап турумда, олар шупту туруп кээп, адыш часкап турдулар. “Чорууңар чогузун, оолдарым, орууңар ак болзун! Тиилелге бисти болур!” – деп, йөрээл салып байырлаштым.

Салчактар чыыжы ооң мурнунда чылдың-на эртер турду. Коронавирус деп хайлыг аарыг улуг шаптаразынны болдурду. Чыышка барып, сезен-тозан харлыг даайларывысты көрүп, ужуражып, ажи-төлүвүс-биле таныштырып турдувус. Кара-Хөлдөн, Мөңгүн-Тайгадан, Кызылдан дээш кайыын Салчактар келбес дээрл. Спортчу маргылдааларның яны-бүрү хевирлеринге мөөрейлерни организа-стап турдулар. 2014 чылда Салчактар чыыжына киришкен соонда, “Салчактарның алдарлыг артизи” деп хөрөк демдээ-биле мени шаңнаанынга дыка өөрөөн мен. Мээң-биле кады Салчактарның алдарлыг садыгжызы, хойжузу, эмчизи база журнализи-даа болганнар бар. Чыышка тиелекчи болган команда дараазында ээлчеглиг чыышты эрттирер. Ам харын та кандыг, аарыг-аржык-ла шаптык болбас болза, ыяап уламчылаар ужурул бис. Чон манап турар болгай.

/ Григорий САЛЧАК.
Бай-Тайга кожуун.

Чаа-Хөлдүн орус омактыг оглу

Чаа-Хөлдүн (амгы үеде адаары Эрги-Чаа-Хөл) школазы өөреникчилерни эртем-билигге өөредир талазы-биле совет үеде Тываның эң шыырак школаларының бирээзи турган. Бо школа-ның доозукчуларының аразында янзы-бүрү эртемниг, мергелдиг, чүгле республикага эвес, а бүгү Россияга ат-сураглыг билдингир кижилер үнгүлээн. Бо школаның 1967 чылда доозукчуларының аразындан ындыгларның бирээзи Юрий Южаков.

Чаа-Хөлге (Эрги-Чаа-Хөл) аңгы-аңгы нация кижилер чурттап чораан, ажы-төлү бичизинден-не кады ойнап өзер, өөренип, бот-боттарын эки таныыр, билчир болгаш, бо суурнуң чурттакчыларының эппайыралды аажок турган. Интернатка Юрий бо-ла халып кээр, бистиң-биле шыдыраалаарына ынак, чүге дээрже удурланыкчыларының барык шуптузун удуп алып. Шыдыраага эки ойнаар кижилер сан эртемнеринге база шыырак болур чүве дээн. Шынап-ла харын, Юра школы дооскаш, Красноярск хоорайда Сибирьниң технология институтунче өөренип кирип алган.

Школаны 1967 чылда дооскан соонда Юра-биле хөй чылдар дургузунда ужурашпаан бис. Кижилер бүрүзүнүң амыдыралының оруу аңгы-башка болган. Кызылдың педагогика институтунга хүндүс өөренимшаан, дүнелерде болгаш дыштаныр хүннерде "Тывакедээтудуг" трестин 62 дугаар көжүп чоруур колонназының Заводская кудумчуда чаңгыс кыт бажында конторазына таңныылдап турган

мен. Магалыг контора чүве, таңныылдавышаан, өөредилгеге белеткенип, удуп-даа болур.

1973 чылдың март айда таңныылдаар дээш баргаш, Юрий Южаков дужа бердим. 62 дугаар колоннада мастерлеп ажилдай бердим, Кызылдың дээрбе комбинатын тудуп тур мен деп, Юра чугаалады. Южаков ынчан ак-көк өңнүг "Запорожец" маркалыг машиналыг кижилерниң бирээзи болур. Юра "заприн" мунуп алгаш, бо-ла халдып кээр. Южаков чайлыг болза, улуг эрлер апарган чаңгыс классчылар школага өөренип чорааны-высты, эш-өөрүвүстү сактып чугаалажыр-даа бис. Бот-боттары-выстың ук-салгалы-высты-даа коптара бээр бис.

Юраны мен Чаа-Хөлгө төрүттүнген деп бодап чораан мен, Хакасияның Черногорск хоорайга төрүттүнген болду. "Аванмың салгалдарының талазы-биле алырга, алыс угум Прибалтика немецтери. Бир эвес мээң ачам Прибалтика немези уктуг болган болза, немец фамилиялыг болур ийик



мен" — дээш, Юра аажок каттырар кижилер.

Заводская кудумчузунда магалыг конторадан мени өске черже таңныылдадып чорудуптарга, 10 чыл хире көрүшпээн бис. Ынчалза-даа кайывыс-даа Кызылда ажилдап, чурттап чоруурувусту билир бис. Юрий Петрович "Тывакредит", Национал банкыларны удурту бээрже, ажилдап турар черлеривис аразы ырак эвес болгаш, Владимир Чадамба биле мен Южаковтун кабинетинге ийи-чаңгыс баргылаар бис (чамдыкта телефоннаптар кижилер). Бир катап чеде бергеш, Южаковтун Прибалтика немези өгбениң дугайында сактып келгеш, сонургап айтырган мен. Юрий чугаалап берди.

Авазының ук-салгалының талазындан оң өгбени Ян Штрейбени, эрге-чагыргага удур үймээнге киришкен дээш, 1800 чылдарның ортаа

үезинде Сибирьже, бүгү назынында шөлүлгөже, Россияның хааныг эрге-чагыргага шөлүпкен. Шак ынчаар Юрий Южаковтун өгбени Ян Штрейбе Минусинск можуга хол-будунда кинчилерлиг чедип келген. Аңаа Штрейбе шөлүлгезин эрттирип, ол-ла хевээр чурттап, өгленип-баштанып, ажы-төлдүг апарган, оң ук-салгалы өзүп көвүдээн. Оларның бирээзи Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, немец фашизмге удур тулчуп чораан фронтучу Василий Штрейбе. Дайын соонда Василий Кызылга келгеш, чолаачылап ажилдай бээрже, оң төрөлдери база Тываже көжүп келгеннер.

1950 чылдарның эгезинде Юрийниң ада-иези Кызылдан Чаа-Хөлгө көжүп келгеш, тус черниң хереглекчилер ниитилелинге ажилдай бергеннер. Ол шагда Чаа-Хөлдүн хереглекчилер ниитилели элээн шыырак бүдүрүлгө апарган. Мал-маганны азырап, ногаа аймаан тарып өстүрүп, аш-чемни столот-ваяга кылып, идик-хепти дааранылга мастерскаязын даарап, кидис идиктерни хойдүгүндөн өйүп кылып турган. Чаа-Хөл районнуң хереглекчилер ниитилелиниң столот-ваязынга Юрий Южаковтун авазы поварлап ажилдап турганын билир бис. Ол столот-ваяның бир талакы залында Чаа-Хөл школазының интернадының өөреникчилерин чемгерип турган.

"Мен 6 харлыг турумда ачам чок апарган. Угбам Галя, дуңмам Ваня биле мени авазы чааскаан азырап өстүрген" — деп, Юрий Петрович чугаалаар кижилер. Ваняны база дыка эки билир бис. Бажының дүктери өңгүр кызыл-хүрөң, чаактары секпилдерлиг, чап-

танчы аажок оол чүве. Футболдаарына дыка ынак. Улуг эр апаргаш Кызыл хоорайның футбол командазының шыырак ойнакчыларының бирээзи турду. Кызылдың пассажирлер АТБ-зинге таксистеп ажилдап чораан. Хоорайга Иванга таваржырга, орук аайы-биле болза, халас чедирип-даа каар кижилер. Хып дээн аныяк назынында Иванның чок апарганы хомуданчыг.

Юрий Южаков Тывага тудугну сайзырадырынга улуг үлүүн кириген. Кызылга далган дээрбедээр комбинат, тудугнуң демир-бетон кылыгыларының заводу, Каа-Хем суурга куш фермазы дээш республикада улуг-улуг тудуларны тударына киржи, Тываның тудуг индустриязын тургузарына Юрий Петрович бодунуң хууда улуг үлүүн кириген. Ол бүгү буступ дүжүп турарын көрүп, аңаа аажок хомудап чораан кижилер.

Юрий Южаков тулган тудуг-жу боорундан аңгыда, багай эвес банкир. "Тывакредит", Тываның Национал банкызын удуртуп чораан. "Россияның банкызын удуртуп турган Виктор Геращенко-биле дөмей-зимээрим аажок. Россияның банк ажилдакчыларының чамдыызы мени Геращенко-конуң төрөли деп-даа бодап турганнар. Оң ачызында ажил-херектерим чогуңгур-даа турду" — деп хөктөп чугаалаар кижилер.

ТР-ниң Национал банкызының директорунуң албан-дужаалындан хүндүлүг дышта-нылгаже Юрий Петрович үнген.

Юрий Южаков Чаа-Хөлдүн шылгараңгай оолдарының бирээзи.

/ Шаңгыр-оол СУВАҢ.

Эглип келбес-даа болза...

Дыка хөй улус ССРЭ-ни ыдыкшыдып, оң дугайында сактышкыннар алзып, ол үелерге дедир эглип келиксээр. Ынчалза-даа ССРЭ үелеринче эглип келири болдунмас-тыр ийин. Турганындан дээрже чаа күрүнө тудар дээн болза, кандыг чүве ийик. А ССРЭ үелери төөгүнүң арыннары болуп артып калыр. Сагышта ышкаш эвес-даа болза, эң чөптүг, эң эки, депшилгелиг күрүнө болуп артар. 70 чыл төөгүзүнүң дургузунда ол дыка хөй эки чүүлдерни бодунуң соонга арттырып каан.

Бөгүн оң дыка хөй эки үлегерлерин дедир эгидерин кызыдып чор бис. Оон дээрже үлегер-чижек амдыызында чогааттынмаан азы чок дээрзин медресеп билип чоруурувус дээрже-ле, эргиниң дуржулгазын хүндүлөп, ону үнелеп чоруурувустуң херечизи-дир. «Маадыр ие» атты, эки тураның улусчу дружиналарны РФ-тиң Президентизиниң чарлыктары-биле катап эгиткенин буянның хүндүткелдиң езулалы кылдыр көөр апаар. Улус ажил-агыи-ның янзы-бүрү адырларында эргиниң эки үлегер-чижээнге эглип кээп турар. Көдээ

ажыл-агыда сугаттыг системаже эглип келишкен, корум-чурум камгалалында улусчу дружиналар "сактышкыннарның" одуруунга хамааржыр. Бо бүгүге улус-чонну калбаа-биле кириштирип эгелээни кончуг эки чижек.

Улустуң орук озал-ондаанга, өрт халавынга, сугга дүжүп өлүр таварылгалары өзүп турда, "Орук шимчээшкениниң аныяк инспектору", ОСВОД, «Аныяк өртчү», «Аныяк дээржинчи» дээн чижектиг эки тураның хөй-ниити организацияларын школаларга, өөредилге черлеринге дагын катап ажыдар дээн саналдар чөптүг



» Айыыл-халап

болбаанда-ла, ону баш удур сагындырары чугула.

ССРЭ үезинде, ырак эвес төөгүвүсте, ону хөлчөк эки билип турган-дыр.

болбааже. Чоннуң амы-тынының айыыл чок чоруун

хамаатыларның боттарының киржилгези чокта хандылары берге болгай. Идепкейлиг хамаатыны кижизидериниң бир аргазы ол. Караан хаптап, кулаан кумнап, телефонче бажын суп алган чоруур кижини эвес, а езулуг хамааты туруштуг кижини аан. Айыыл-халап болбаанда-ла, ону баш удур сагындырары чугула. ССРЭ үезинде, ырак эвес

төөгүвүсте, ону хөлчөк эки билип турган-дыр. Мага-боду бүгү талагы сайзыралдыг хамаатыны хевирлээри-биле ГТО-лар, школа чанында бүдүрүлгө комбинаттары, шеригге белеткелдиң эге кичээлдери совет үеде ажилдап турду, оларның чамдыызын амгы үеде диргискени өөрүнчүг болгаш мактаксанчыг.

/ Артур ХЕРТЕК.



Александр Төгүй-оол

Александр Сыргыт-оол-ович Төгүй-оол 1928 чылдың ноябрь 7-де ынчаардагы Тыва Арат Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунуң Бай-Тал (Хөл) сумузуңга малчын арат кижиниң улуг өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол мээң честем Тар-оол Хо-мушкуевич Сыргыт-оолдун кады төрөөн акызы-дыр.



Бичии Төгүй-оолдун өөредилгеже оруу 1937 чылда Бай-Тайганың Бай-Талга чайлаг школазынга эгелээн. Дараазында чылын ол Барыын-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Мажалыкка беш класс дооскаш, 1942 чылда Кызылдың ийи дугаар каттышкан школазынче шилчип келген. 1947 чылда бо школы ол мөңгүн медаль-биле дооскан. Ол-ла чылдың

күзүнүнде Александр Төгүй-оол, Юрий Аранчын, Сат Шулуу, Монгуш Кенин-Лопсан, Борис Чюдюк, Алексей Делгер-оол, Оргу Куулар, Андрей Чычаан-оол дээш Кызылдың ийи дугаар каттышкан школа-

зындан шупту 12 өөреникчи Ленинградтың Жданов аттыг университетиниң студентилери апарганнар. Төгүй-оол университетке студент тургаш-ла, тыва чечен чогаал эртемниң эге таваан салчып, бодунуң эртем ажылын бижип эгелей берген. Бо ховар салым-чаяанның аныяк кижиниң эртем-билигге чүткүлдүү оон билдине берген.

Александр Төгүй-оолдун университетке өөренип тургаш бижээни эртем ажылдарын, тодаргайлаарга, мындыг:

– «Тыва шүлүк тургузуун шинчилээриниң шенелдези азы тыва шүлүктү ритм талазы-биле хевирлээри». 1948–1949 өөредилге чылында курс ажылы кылдыр бижээн. Ооң бо ажылы университеттин студентилериниң бүгү ажылдарындан шылгарап, тергип эки деп үнелелди алган.

– «Тыва улустуң үлегер домактары болгаш чечен сөстери». 1949–1950 өөредилге чылында бижээн, база курс ажылы. Ол хөй талалыг болгаш солун бижиттинген.

– «Тыва улустуң тывызык-тары» 1950–1951 өөредилге чылында ажылы. Мында ол тыва үлегер домактарны шинчилээн.

Тыва дыл болгаш чогаал талазы-биле А. Төгүй-оолдун чеден беш чылдар бурунгаар бижээн ховар ажылдары амдыгаа чедир ужур-утказын чидирбээн. Харын-даа ол тыва эртемде эң көскү черни ээлеп арткан. Чүге дизе автор чогуур херек эртем ажылын чыып бижириден аңгыда, шилип алганы ажыл бүрүзүн янзы-бүрү чижектерге сайгарып, тускай бадыткал, түңнээшкinnerни кылганында. Ону А. Төгүй-оолдун тустус ажылдарындан тодаргай билип ап болур бис. Чижээ-

лээрге, ооң баштайгы ажылы «Тыва шүлүк тургузуун шинчилээриниң шенелдези».

Төгүй-оолдун эртем талазы-биле тодаргай ажылдары келир үеде чаңгыс эвес салгалдарның шүлүкчүлерин база эртемденнерин өөредип, кижизидеринге улуг салдарны чедирери чугаажок.

Александр Төгүй-оол 1951 чылда университеттин 4-ку курузун дооскаш, 23 харлыында хенертен аарааш чок болган. Бир эвес ол бистиң аравыска чораан болза, шүлүк чогаалынга, тыва дыл эртеминге хөйүнү кылып каар ийик.

Александр Сыргыт-оол-ович Төгүй-оол ышкаш ындыг салым-чаяанның кижилер бистиң бо бачыттыг черивиске ховар төрүттүнери харааданчыг.

/ Даш-оол КАРА-САЛ,
иштики херектер органна-
рының хоочуну.



Мөрөнде ФАП тудуу

Эрзин кожунуң Мөрөн сумузуңда чаа фельдшер- акушер пунктузуңуң тудуу адакталган. Мөрөнчилер чаа эмнелгелиг болурунга аажок өөрүп турар бис.

Эмнелге тудуунда «алдын холдуг» тудугжу оолдар ажылдап турар. Кымнарыл дээрже Мерген Матпыс-оол, Эрес Даңгыт, Валентин Дирчин, Артыш Аракчаа-дыр. Оларның бригадири Артыш Дамба боду база тудугжулары-биле деңге ажылдап турарын көрүп тур бис, эр хейлер.

Тудугжуларны эки хоолу- луг изиг аъш-чем күш кирир болгай. Ынчангаш оолдарны улуг повар Маргарита Дамба хүннүң-не дыка чаагай аъш- чем-биле чемгерип турар. Маргарита Бадыевнаның холу чемзиг, аажы-чаңы аажок эвилең-ээлдек кижилер болду. Эрес-кежээ тудугжу оолдары-выска Мөрөнниң бүгү-ле чурттакчыларының мурнундан четтиргенивисти илередир-дир бис.

/ Чечекмаа САДИ.
Эрзин кожун,
Мөрөн сумузу.

Деткип ор мен

Школачы чылдарывыста чайгы дыштанылга үезинде чылдың-на колхоз-совхозтуң малын алаак-хову кежилдир, даг үндүр кадарып чорааным сактып кээр мен. Кадарган малывыс доктаай бээрже, даг ажылдыр аалдың оглу-биле хоювус каттыжа бербезин бодап, хөөрежир бис. Мен ангор уксааның өшкүлерин, а эжим меринос хойлар кадарар чораан бис. Кыргызда, чуулда доозулган соонда, тайгаже соңнай-мурнай чайлаглап үнер. Көштен чыда калбайн, согунум чүьктепкеш, мал соондан чоруп каар мен.

Кайывыстың-даа адаларывыс Бүгү эвилелдин улус ажыл-агыйының делгелгезинге киришкеш, көрбээнин көрүп чораанының дугайында, шимезин кудуп ишпишаан, аажок хөөрежип олурарлар чүве. Тайгадан эккелгеш, хана аразында кыстырып кааны артышты буруладып алган-даа олурарлар. Хар-на-

зыны улгадып, хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, сөөлгү хүнүнге чедир мал ажылындан салдынмайн, ажы-төлүнүң аразынга уйнуктарын азыраып, хайгаарып чордулар.

«Хрушев дарга даштыкы чуртка чорааш, суггат шоолуг негевес, дүрген үнүүчел кукурузаны көргеш, бистиинге ону тарырын саналдап, доктаал үндүрүп, черлерни чара тырттырып каапкан» — деп, ийи малчынның хому- дап чугаалажып олурганын дыңнаан мен. Чүге дээрже хоочун малчыннарның малының одарын, даглар эдээнге чедир чара-чире соп, чардырып каанындан ам ында чүгле чашпандан өске сиген-ширбиил-даа үнмес болганын салгалдарывыс көрүп чорлар. Хамык алаактар, шөлдер, даглар эдээнге чедир кукуруза дээш сөөлү барып мынчаар үрелип, чер-чери-биле ээнзиреп кагдынганын Тываның кайы-даа булуңундан көрүп

чор бис. «Кукуруза велика!» деп ырлажып турган ырывыстың түңнели бо-ла- дыр.

Ол үеде хоюмну, тараа үнген шөлден дестире-дестире, чүгле даг кырынче үндүрүп кадарар чораан мен. Ол үнген тараа сывы аажок чаагай чыттыг боор чүве. Хойлар мени чаза басып кирип-даа турду, чажырып канчаар. Даргаларга кончуттуруп-даа турдум. Хойларның чаза баскан черин хемчээп, санап-даа турдулар. Ачамны кыйгыртып-даа турган. Ам бо үеде үе-шаг өскерлип, дарга-бошкалар солушкан. Солун-сеткүүлдерде «Тарылга шөлдерин кызырып, мал-маган шөлдерин улгаттырар» дээн ТР-ниң Чазак даргазының айтышкынын номчааш, эрткен үени сактып, малчыннарга езулуг деткимче дээрзин, бодум малчын өг-бүлениң оглу болгаш, билип, ол бодалды деткип олур мен.

/ Маадыр-оол АРТАА.

“Серебрянка” — “Мөңгүн-Булак”
секпер-ле-дир

Кызыл хоорайның социал камгаладылга чериниң “Серебрянка” санаторийже дыштанып путёвканы алгаш, дыштанып аас-кежиктиг болдум. Мен, III бөлүктүң инвалиди кижилер, чугула херек эмнээшкinnerни 5 хонук дургузунда эрттирдим. Июнь айның эгезинден ортузунга чедир 55 кижилер эмнелгелерин, мага хандыр дыштанып алдывыс.

Санаторийге чаа келген дыштаныкчылар хостуг үезинде боттарын таныштырып, уран талантызын бараалгадыры чаңчыл

апарган. Шак мындыг культура-массалыг хемчеглерни Дадар-ооловна кончук эки удуртуп турган. “Серебрянкада” колдуун-

да чартыктап аараан улус эмнедип, дыштанып турар. Оларның аразында коляскада олурар 8 ие бар. Өөнүң ээлери оларны ажаап карактааннар. Республиканың кайы-даа булуңундан дыштанып келген кижилер бар: Сүт-Хөл кожундан, Эрзинниң Качык сумуздун, Чаа-Хөлдүн Кызыл-Дагдан, Бай-Тайганың Кара-Хөлдөн. Оларның

аразында Сүт-Хөл кожунуң «Алдан-Маадыр» совхозунга директорлап, арга-дуржулгалыг ажылдап чораан Макар Донгактың өг-бүлези аажок эки дыштандылар. Өг-бүлениң ишти Елизавета Донгак Тыва Республиканың “Шылгараңгай ажылы дээш” деп медалының эдилекчизи.

Эрзин кожунуң Качык сумузуңуң Культура бажыңының директору Зинаида Сундуй “Авай” деп ырыны моол дылга, Ховаа Сүүзүнмаа “Ынакшылды камнаар болза” деп ырыны күүсеткеннер. Фаина Сарыговна ырлаар-

даа, дыштанып келген улусту хөглөдир-даа база бир онзагай кижилер. Алдарлыг саанчы Часкым Кожуга ырлаар-даа, самнаар-даа. Алдарлыг акушер эмчи Елизавета Күжүгет 80 харлап чоруур. Кара-Хөлдүн кадыр-берт черлеринге аът мунуп алгаш, аалдар кезип, сааттыг иелерни божудуп чораан хөй-хөй шаңналдарның эдилекчизи, Ооржак уктуг эрес-шоова эмчи-ле болгай.

/ Чылбак МОНГУШ,
РФ-тиң хүндүлүг башкызы,
«Шынның» хоочун бижик-
чизи.

Центр офисной мебели «Селера»

РЕКЛАМА

предлагает:
кабинеты руководителя,
наборы для персонала, кресла, стулья,
компьютерные столы, вешалки, сейфы
и металлические шкафы, жалюзи,
светильники, канцтовары

Сборка и доставка
по городу — бесплатно.
Доставка в районы
республики.

Сотрудничаем со строительными
организациями

г. Кызыл, ул. Ровенская, 3. С 9 до 18 часов, в субботу с 10 до 16 часов.
Выходной день — воскресенье. Телефоны: 5-15-40, 5-07-55. РЕКЛАМА

E-mail: selera-T@mail.ru

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨНГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”



АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188

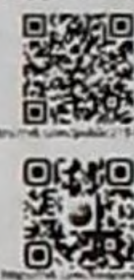
РЕКЛАМА

ТЕЛЕФОН ДЛЯ ЗАКАЗА:
8(394-22)3-33-22

г. КЫЗЫЛ, УЛ. КРАСНОАРМЕЙСКАЯ, 100, КАБ 309.

**ВЫДЕЛИ
СЕБЯ ИЗ
ТОЛПЫ!**

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:



ТываMediaГрупп

**ПЕЧАТЬ НА
ОДЕЖДЕ**



ХУДИ

+печать



ФУТБОЛКА

+печать

**ЛЮБЫЕ
ЦВЕТА**

Реклама

ЦЕНТР ПОСУДЫ И ТЕКСТИЛЯ

ОТКРЫТИЕ
20 мая

**ПОДАРКИ НА
300 ТЫСЯЧ**



Сковороды

от 199

Мантоварки

от 999

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ, 112

ОФДС и СК РТ
ИНН 1701062085

Натуральная продукция с фермы на территории

**ПРИГЛАШАЕМ
ЖИТЕЛЕЙ И
ГОСТЕЙ ТУВЫ НА
СЕЛЬХОЗРЫНКИ!!!**

МЯКОТЬ ГОВЯДИНЫ - 400 РУБ.
ФАРШ - 360 РУБ.
БАРАНИНА - 420 РУБ.
ВНУТРЕННОСТИ - 400 РУБ.
ПОЗВОНКИ - 350 РУБ.

МЫ НАХОДИМСЯ
НА ПРАВОМ БЕРЕГУ
(УЛ. ПРАВОБЕРЕЖНАЯ Д.4
ЗА МОСТОМ)
И НА ВОСТОКЕ
(УЛ. ДРУЖБЫ Д.52
ОКОЛО КРУГОВОГО
ОСТАНОВКИ ВОСТОК)

Реклама 12+

ООО «ЭНЕРГОСТРОЙ» СРОЧНО

ТРЕБУЮТСЯ:

Машинист автокрана ХСТ-25, г/п 25 т
Машинист тяжелого гусеничного крана ДЭК-251.
Бригады: плотников, бетонщиков, отделочников.
Начальник ПТО
Инженер ПТО
Мастер СМР
Сварщики, газосварщики.
Разнорабочие

Тел: 89133515140, звонить в рабочее время.
Или по адресу ул. Колхозная 2а

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, СНТ «Дар», ул. Буяныг, д. 48, с кадастровым номером 17:05:1702001:3692, с площадью 1190,0 кв.м., с разрешенным использованием – ведение садоводства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение 30 дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений – последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная, д.20.

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, с.Эзбек, местечко «Са-рыг-Сиген», с кадастровым номером 17:05:1402001:159, с площадью 25000,0 кв.м., с разрешенным использованием – животноводство.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение 30 дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений – последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная, д.20.

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, южнее с. Черби, с кадастровым номером 17:05:0902001:187, с площадью 6948,0 кв.м., с разрешенным использованием – ведение огородничества.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение 30 дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений – последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная, д.20.

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, с.Эзбек, пер. Дружба, д. 6А, с кадастровым номером 17:05:0501001:842, с площадью 800,0 кв.м., с разрешенным использованием – для индивидуального жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение 30 дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений – последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная, д.20.

Малчыннар байырлалы Наадым-2023 болгаш Тыва Республика хүнүнге тураскааткан кол хемчеглер



Август 13

9.00 — республиканың тус черниң бараан бүдүрүкчүлериң жармарказы. «Азия төвү» скульптура комплекзи.

9.00 — бичии болгаш элээди оолдар аразына 5 аңгы назы-хар аайы-биле бөлүктөргө республика чергелиг национал хүреш маргылдаазы. Совет Тываның 5 чылы аттыг стадион.

10.00 — эр болгаш херээжен улус аразына республика чергелиг хөл-шыдыраа маргылдаазы. «Гроссмейстер» шыдыраа клуу, Ленин кудумчузу, 5.

10.00 — «Мээң бизнелим: Ус-куш» II республика чергелиг делгелге-ярмарка. «Азия төвү» скульптурлуг комплекс.

11.00 — «Мээң бизнелим: тыва хой ээди» аш-чемниң дөрткү конкурс-фестивалы. «Азия төвү» скульптура комплекзи.

14.00 — 18 харга чедир элээди оолдар аразына республика чергелиг национал хүреш маргылдаазы. Совет Тываның 5 чылы аттыг стадион.

17.00 — «Наадым-2023» байырлалга тураскааткан концерт. Арат шөлү.

18.00 — муниципалдыг тургузугларның делегациязының байырлыг чыскаалы. Арат шөлү.

19.00 — «Наадым-2023» байырлалдың байырлыг ажыдыкыны. Арат шөлү.

20.00 — тыва эстрада-ның сылдыстарының байырлыг концерти. «Хүреш» стадион.

Август 4

7.00 — эр болгаш херээжен улус аразына 42,2 км республика чергелиг марафон чарыш маргылдаазы. Тываның Национал парыгында чадаг-терге оруу, старт «Цеченлинг» хүрээзиниң чанындан.

8.00 — республика чергелиг аът чарыжы. Тос-Булак деп черде өг-хоорай.

9.00 — «Чеди чүзүн малы-майны» деп көдээ ажил-агый мал-маганының делгелге-ярмарказы. Тос-Булак өг-хоорай.



10.00 — өг-хоорайның ажыдышкыны. Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйның чемпион малчыннарына болгаш мурнакчыларына шаңналдар тыпсыр. Тос-Булак өг-хоорай.

11.00 — херээжен улус аразына национал ча адар оюнун «Баг адар» хевиринге республика чергелиг маргылдаа. «Хүреш» стадиону.

11.00 — эр улус аразына «Тыва ча адар оюн: баг адар» хевиринге республика чергелиг көргүзери. Тос-Булак өг-хоорай.

11.00 — мал ажил агыйларының аразына «Эң-не тергийн өг» деп национал өг көрүлдези. Тос-Булак өг-хоорай.

11.00 — муниципалдыг тургузуглар аразына «Экиргек аал» деп республика чергелиг мөөрей. Тос-Булак өг-хоорай.

лиг мөөрей. Тос-Булак өг-хоорай.

12.00 — чемпион малчыннары болгаш көдээ ажил-агыйның мурнакчыларын ТР-ниң Баштыңының хүлээп алыры. Тос-Булак Чазактың өөнгө.

12.00 — «Малывыстың дерии чараш» деп аъттың дериг-херекселинге республика чергелиг мөөрей. Тос-Булак өг-хоорай.

13.00 — өгнү дүрген бускаш, катап тигер талазы-биле мөөрей. Тос-Булак өг-хоорай.

13.00 — малчыннар аразына «Ыраажы малчын» деп мөөрейниң республика чергелиг чадазы. Тос-Булак өг-хоорай.

14.00 — муниципалитеттерниң бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. Тос-Булак өг-хоорай.

18.00 — салым-чаяанның аныяктарның концерти. В. Көк-оол аттыг Национал



хөгжүм-шии театры.

19.00 — өг-хоорайның байырлыг хаалдазы. Тос-Булак өг-хоорай.

19.00 — Наадым-2023 болгаш Тыва Республика хүнүнге тураскааткан кезээки концерт. Тос-Булак деп черде өг-хоорай.

19.00 — «Аныяктар ойтут-лаажы» деп этно-дискотека. Арат шөлү.

Август 15

10.00 — Байырлыг митинг. Тыва күрүне тургузукчуларының бирээзи Монгуш Буян-Бадыргының тураскаалына чечектер салыр езулал.

10.00 — аныяктар уран чүүлүнүн «ART Наадым» деп чыл санында эртер делгелге-ярмарказы. Чурукчулар бажыңы.

11.00 — Наадым-2023 болгаш Тыва Республика хүнүнге тураскааткан байырлыг хурал. В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театры.

13.00 — Малчыннар байырлалына тураскааткан республика чергелиг национал хүреш маргылдаазы. «Хүреш» стадиону.

18.00 — Аныяктарның кезээки оюн-тоглаазы. Арат шөлү.



ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

«Тыва медиатрупп» ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35,
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак, А. Ч. Чамзырын —
2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырына
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанның Енисей эргелели
«Шын» солунну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадыгы дээш
авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннун сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2600 кезек



2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10